

MAGISTERUPPSATS I BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP
VID INSTITUTIONEN BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP/BIBLIOTEKSHÖGSKOLAN
2009:36
ISSN 1654-0247

Naturskildringen i ett samhällsperspektiv
En ekokritisk studie av *Gösta Berlings saga* och *Händelser vid vatten*

KAROLINA WIBERG

HÖGSKOLAN I BORÅS
VETENSKAP FÖR PROFESSION

© **Karolina Wiberg**

Mångfaldigande och spridande av innehållet i denna uppsats
– helt eller delvis – är förbjudet utan medgivande.

Svensk titel: Naturskildringen i ett samhällsperspektiv – en ekokritisk studie av *Gösta Berlings saga* och *Händelser vid vatten*

Engelsk titel: Nature portrayals in a society perspective - an ecocritical study of *The Story of Gösta Berling* and *Blackwater*

Författare: Karolina Wiberg

Kollegium: Kollegium 1

Färdigställt: 2009

Handledare: Claes Lennartsson

Abstract: The purpose of this master thesis is to examine how the relationship between humans and nature is expressed in the imaginative literature. My aim is to identify ideological reproductions in the analyzed works. Therefore I have chosen one work from late 19th century and one from late 20th century. This makes it possible to examine the contextual anchorage of the found ideological expressions. The study's theoretical framework is primarily based on ecocriticism, and especially on Greg Garrard's and Kate Soper's thoughts. The method used is critical ideology analysis. The result shows that nature and culture is paradoxical and highly ideological conceptions. In *The story of Gösta Berling*, an anthropocentric and religiously oriented notion of nature is dominating, though there are some elements of an early deep ecology to be found. In *Blackwater* we can see a more rational and objective notion of nature as dominating, even if we sometimes can see a shallow romanticism of nature expressed by the characters, where also some groups of humans that are considered to be "closer to nature" is romanticized (for example minority groups). This is explained by the works historical contexts, where *The story of Gösta Berling* is written in a time of early modernism, where nature is not fully conquered, and therefore seen as mystical and sometimes as a threat to humans. *Blackwater* was written in a postmodern time where nature is demystified and fully conquered, and strictly speaking no "pure" and untouched nature is left to be found anymore.

Nyckelord: ekokritik, ideologi, natur, kultur, litteratursociologi, miljöförstöring, Selma Lagerlöf, Kerstin Ekman.

Innehållsförteckning

1. Bakgrund	1
2. Syfte och frågeställning	2
3. Ämnets plats i biblioteks- och informationsvetenskap	2
4. Teori	4
4.1 Ekokritiken	4
4.1.1 Presentation av ekokritiken	4
4.1.2 Kate Soper och dualismen mellan natur och kultur	6
4.1.3 Greg Garrard och troper	8
4.2 Ideologibegreppet	10
4.3 Samhällets utveckling och naturen	12
5. Tidigare forskning relevant för denna studie	14
6. Metod	15
6.1 Urval och material	15
6.2 Textanalys	16
6.3 Kritisk ideologianalys	17
7. Analys och resultat	19
7.1 <i>Gösta Berlings saga</i>	19
7.1.1 Bokens handling	19
7.1.2 Nostalgisk stilistik och modern kontext	20
7.1.3 Naturen som subjekt – djupekologi i <i>Gösta Berlings saga</i>	21
7.1.4 Kristna och hedniska teman	25
7.1.5 Den otyglade naturen	27
7.1.6 Den idealiserade vildmarken – naturen som befriare	30

7.2 <i>Händelser vid vatten</i>	32
7.2.1. Bokens handling	32
7.2.2 Saklig stilistik och postmodern kontext	33
7.2.3 Naturens moraliska renhet och den mänskliga pollutionen.....	34
7.2.4 Det naturliga som levnadsideal	37
7.2.5 Dualismen mellan kropp och själ och dess sociala konsekvenser.....	42
7.3 Ideologisk kontextualisering och jämförelse.....	47
7.4 Konklusioner	50
8. Sammanfattning.....	51
9. Källförteckning.....	53

1. Bakgrund

Denna uppsats tar sitt avstamp i antagandet att vi står inför ett allvarligt hot och att det är människan själv som har orsakat detta. Undersökningen utgår utifrån medvetenheten om att miljöproblemen inte är ett endimensionellt naturvetenskapligt problem, utan även ett kulturellt och ideologiskt problem. Hur vi har förändrat naturen handlar mycket om vilka värderingar vi har. Sedan en lång tid tillbaka har en antropocentrisk, människocentrerad, världsbild varit rådande. Människan har ofta främst betraktat naturen som en resurs för att tillfredsställa mänskliga behov och önskningar. Uppfattningen om en dualism mellan natur och kultur, där kulturen värderas högst är enligt vissa naturvetare och filosofer den yttersta orsaken till våra miljöproblem.¹

Innan industrialiseringen levde människan av och i direktkontakt med naturen. Man såg på naturen som en produktionsbas, som någonting man använder och brukar för att överleva. Då fanns ännu inte heller någon uppfattning om den ”sköna” naturen som en vacker plats. I boken *Den kultiverade människan* (1979) hävdar etnologen Orvar Löfgren att det var först efter att vi distanserat oss från naturen och inte längre såg den som en arbetsplats som vi började se på naturen som något värdefullt i sig självt, estetiskt och socialt.²

I takt med att vårt samhälle har utvecklats så har människan således fjärmats allt mer från det som vi kallar för naturen. Ju högre grad av civilisation vi har genomgått, desto mer distanserade har vi blivit från den. Men den kulturella och tekniska utveckling som har fjärmat oss från naturen håller också på att förstöra den. Redan 1962 uppmärksammade Rachel Carson i sin bok *Tyst vår* omvärlden på hur ekosystem rubbas av miljögifter. Detta gav upphov till den moderna miljörörelsen grundad på ett ekologiskt tänkande. Trots det har exploateringen av naturen sedan dess fortsatt i accelererande hastighet med avverkning av skogar, försurning av sjöar och utrotning av olika djur- och växtarter som resultat. I och med människans totala dominans så menar en del att det egentligen inte finns någon natur kvar i egentlig mening. Talet om ”naturens död” syftar på att människan har koloniserat hela jordklotet och att det inte finns någon plats längre som är orörd av människan.

Det största miljöhotet i vår tid är kanske den pågående klimatförändringen. Enligt FN:s senaste klimatrapport är det konstaterat att människans utsläpp av växthusgaser är orsaken till det varmare klimatet. Enligt samma forskare så kan jordens medeltemperatur komma att höjas mellan 1,8 och 4°C till år 2100, vilket skulle resultera i konsekvenser som till exempel försvinnande korallrev, vattenbrist, torka och migrerande arter.³ Vi har redan börjat märka av följderna med tropiska stormar, översvämningar och smältande glaciärer och polarisar. I framtiden befaras det att stora grupper ”klimatflyktingar” kommer att behöva fly sina hemländer som då har blivit obeboeliga.

Men även i välviljan i att bevara naturen i nationalparker och liknande finns en dualism och ett särskiljande. Vem bestämmer att människan är kultur och att det utanför henne är natur? Vad säger att inte människan och hennes samhällen också är natur? Och å

¹ Stenmark 2000, s.9.

² Frykman och Löfgren 1979, s.45ff.

³ FN:s klimatpanel 2007. Syntesrapport. s.5.

andra sidan, om människan med sina samhällen är kultur, är inte då också myrans myrstacksbyggande kultur? Natur och kultur är arbiträra, antropocentriska begrepp.

Ett kritiskt perspektiv som vill studera hur människans föreställningar om natur och kultur återspeglas i litteraturen och konsten är *ekokritiken*. De idéer i samhället som har påverkat människans förhållande till sin omgivning återspeglas i litteraturen och i andra kulturella uttryck. Detta är i linje med tankegångar inom litteratursociologin som handlar om hur idéer i samhället avspeglas i litteraturen. Hur vi har sett på och skildrat naturen kan i mycket sägas vara beroende av den dominerande samhällsideologin.

I denna uppsats kommer jag att fokusera på naturskildringar i litteraturen, samt de samhällseliga idéer som har påverkat dessa. Jag kommer utifrån ett ekokritiskt perspektiv att bedriva en litteratursociologisk analys av *Gösta Berlings saga* och *Händelser vid vatten*.

2. Syfte och frågeställning

Syftet med denna studie är att undersöka hur människans förhållande till sin omgivning och natur gestaltas i litteraturen. Genom att göra nedslag i två olika sekler, 1800-tal och 1900-tal, avser jag att kunna få en indikation på hur detta förhållande har utvecklats över en längre tid. Det är min förhoppning att jag, genom att identifiera ideologier om naturen i verken och sedermera belysa dessa utifrån idéströmningar i den historiska och samhällseliga utvecklingen, ska kunna synliggöra och problematisera den härskande samhällsideologins inverkan på miljön.

Jag gör inga anspråk på att skildra någon heltäckande och generell bild av naturskildringens moderna historia, då detta dessutom inte är någon kvantitativ studie. Det är dock min uppfattning att omläsningar av litterära verk med ”nya glasögon” kan ge nya perspektiv på ideologiers inverkan.

Mina frågeställningar lyder:

- Hur uttrycks relationen mellan natur och kultur i den litterära gestaltningen?
- Vilka idéer om omgivningen och miljön uttrycks i verken?
- Hur kan dessa föreställningar kopplas till ideologiska strömningar i den historiska och samhällseliga kontexten?

3. Ämnets plats i biblioteks- och informationsvetenskap

Biblioteks- och informationsvetenskap är enligt Lars Höglund, professor i biblioteks- och informationsvetenskap vid Högskolan i Borås, ett brett och tvärvetenskapligt sammansatt ämne, vilket kan vara svårt att definiera. Han ger dock en kort definition

över ämnets fokus som inriktat på; ” ... frågeställningar som har att göra med förmedlingen av information eller kultur, som är lagrad i någon form av dokument.”⁴ Traditionellt har ämnet fokuserat på frågor som rör biblioteken och deras roll som samhällsinstitution och informationsförmedlare. Ämnet beskrivs ofta som samhällsvetenskapligt och humanistiskt enligt Lars Höglund men den tekniska aspekten spelar också en stor roll.⁵

Inom den studieinriktning som jag valt, kollegium 1, med inriktningen ”Bibliotek, kultur och information i ett samhällsperspektiv” så fokuserar man på det *sammanhang* som biblioteket befinner sig i. Man studerar här ”samhällsförändring i stort och dess relation till den ekonomiska, tekniska, politiska eller kulturella utvecklingen” och man uppmärksammar att detta är ett ”komplext samspel mellan delar och helhet”.⁶ Man studerar sociala strukturer och politisk utveckling och man anlägger ett historiskt perspektiv. Man studerar ”samhället utifrån de behov och intressen som kommer till uttryck genom framväxten av institutioner och praktiker som kan relateras till information, bibliotek, litteratur, och den i övrigt offentligt förvaltade kulturen.”⁷

Här ges också kursen ”litteraturen och samhället” (7,5 p) vilken är inriktad på litteratursociologi.⁸ I litteratursociologin är man intresserad av hur förhållandet mellan litteraturen och samhället ser ut. Detta kan man studera ur olika perspektiv, varför detta ämne har många olika inriktningar. Lars Furuland och Johan Svedjedal, båda professorer i litteratursociologi, betonar att det litteratursociologiska fältet inte får bli för snävt. Furuland poängterar att litteratursociologin inte är någon avgränsad teori eller metod, utan mer ett förhållningssätt.⁹ Svedjedal anser att litteratursociologins karakteristika bland annat är att den är interdisciplinär. Med interdisciplinär åsyftas dess tvärvetenskapliga prägel och att den hämtar modeller från andra vetenskaper.¹⁰ Litteratursociologin står t.ex. nära andra inriktningar som cultural studies och etnicitetsstudier.¹¹ Svedjedal gör en mer detaljerad indelning av litteratursociologins uppgift där han delar in den i tre underområden:

1. *Samhället i litteraturen*. Här fokuserar man på bilden av samhället i skönlitteraturen. Man studerar hur litteraturen skildrar verkligheten. 2. *Litteraturen i samhället*. Här är fokus på litteraturen som opinionsbildare och hur den förmedlar ideologier. 3. *Litteratursamhället*. Här är man intresserad av produktionsvillkoren, litteraturkonsumtion och andra materiella villkor.¹² Min uppsats skulle då hamna någonstans emellan samhället i litteraturen och litteraturen i samhället, eftersom jag dels undersöker föreställningen om människans relation till naturen, och dels relaterar detta till utomliggande ideologier.

Båda dessa forskare betonar vidare vikten av ett historiskt perspektiv i litteratursociologin. Enligt Svedjedal kan man inom litteratursociologin gärna kombinera: ” ... analys av litterära verk med undersökningar av litteraturens yttre

⁴ Höglund 2000, s.1.

⁵ Ibid., s.5.

⁶ Högskolan i Borås 2006, s.9.

⁷ Ibid.

⁸ Denna kurs gavs dock sista gången i denna form ht 2007 då man sedan dess gjort om utbildningen.

⁹ Furuland 1997, s.19.

¹⁰ Svedjedal 1997, s.72.

¹¹ Ibid., s.70.

¹² Ibid., s.72ff.

villkor, allt med utgångspunkten att söka förbindelser mellan textuella fenomen och kontextuella”.¹³ Furuland anser att man bör studera växelverkan mellan samhälle och litteratur och ”analysera själva diktverken med särskild hänsyn till hur samhällsstrukturerna framträder.¹⁴ Detta är en uppfattning om att samhällets ideologier och idéer skulle avspeglas i litteraturen, vilket även är en utgångspunkt i denna uppsats.

Litteratursociologiska analyser av ideologier i litteraturen utifrån exempelvis genus- eller klassperspektiv har funnits en tid inom forskningen inom biblioteks- och informationsvetenskap. Dessa belyser exempelvis ett visst samhällsproblem (ojämlikhet mellan könen, könsstereotyper och så vidare) som relateras till skönlitteratur.¹⁵ Ekokritiken belyser ett av de största samhällsproblem vi någonsin kommer att bemöta. Miljöproblemen med klimatförändringarna är en av vår tids största samhällsfrågor. Miljöfrågor och hållbar utveckling kommer att påverka de flesta institutioner och funktioner i vårt samhälle, även biblioteken. Analyser som synliggör den kulturella och sociala dimensionen av dessa problem anser jag viktiga. Även om denna uppsats inte kommer att fokusera specifikt på klimatförändringarna så berör denna frågeställning de historiska synsätt på och de idéer om miljön, omgivningen och människans plats i den som lett till de miljöproblem vi ser idag.

4. Teori

I detta stycke kommer jag att redogöra för den teori som jag använder mig av. Inledningsvis introducerar jag ekokritiken. Sedan definierar jag det ideologibegrepp jag ska använda mig av. Slutligen presenterar jag de samhällshistoriska teorier jag använder för att sätta in verken i ett historiskt sammanhang.

4.1 Ekokritiken

Jag ämnar i detta stycke ge en allmän presentation av det ekokritiska forskningsfältet, för att sedan gå vidare och visa vilka mer specifika delar av ekokritisk teori som min uppsats utgår ifrån.

4.1.1 Presentation av ekokritiken

Ekokritiken är ett forskningsfält som har funnits sedan sent 1980-tal i USA och tidigt 1990-tal i Storbritannien, men det har ganska nyligen kommit till Sverige och håller här fortfarande på att institutionalisera sig och finna sin plats. Ekokritiken är ett ekologiskt perspektiv på litteratur, men det är ingen skarpt avgränsad teori, utan en tvärvetenskaplig och gränsöverskridande.¹⁶

¹³ Ibid., s.69.

¹⁴ Furuland 1997, s.19.

¹⁵ Se exempelvis magisteruppsatserna: Samuelsson, Annika och Samuelsson, Lina (2007). ”En annan värld? En analys av sex fantasyromaner ur ett genusperspektiv” samt Fredén, Anna och Sandström, Lina. (2007). ”’Vi och dem?’: en kvalitativ studie av hur etnicitet skildras i åtta samtida svenska bilderböcker”

¹⁶ Sandgren 2002, s.6.

Cheryl Glotfelty är en centralfigur inom ekokritiken och var den som till en början organiserade och samordnade den kritiska forskning som gick under benämningen ”the study of nature writing”. Hon var vid den tiden ordförande för ASLE (the Association for the Study of Literature and Environment), en sammanslutning än idag central för ekokritiker världen över, vilka ger ut tidskriften ISLE (Interdisciplinary Studies in Literature and Environment). Glotfelty gav tillsammans med Harold Fromm ut den första ekokritiska antologin *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology* (1996). Glotfelty försökte där ge en definition av vad ekokritik är för något, vilken blivit en av de mest frekvent citerade definitionerna: ”Simply put, ecocriticism is the study of the relationship between literature and the physical environment”.¹⁷ Glotfelty fortsätter sedan att ringa in vad ekokritisk forskning handlar om och nämner då även mer omfattande verksamhetsområden.

Den tidiga ekokritiken var mest inriktad på litteratur. Ekokritikens forskningsfält har dock efterhand vidgats till en bredare kulturkritik, där fokus ligger på kulturella processer och produkter inom vilka ”... the complex negotiations of nature and culture takes place”.¹⁸ Enligt ekokritikern Greg Garrard kan den bredast möjliga tänkbara definitionen lyda: studiet av relationen mellan det mänskliga och det icke-mänskliga.¹⁹ Dock är litteraturen fortfarande det vanligaste studieobjektet inom ekokritiken.

Den amerikanska inriktningen av ekokritiken som Glotfelty företräder har främst vuxit fram ur intresset för 1800-talets amerikanska ”nature writing”-författare som Henry David Thoreau och Ralph Waldo Emerson. Den brittiska inriktningen utvecklades lite senare än den amerikanska. Här är det främst romantiken med start runt 1790 som är inspirationskällan och man fokuserar på det rurala landskapet framför det vilda.²⁰ Jonathan Bate är här en förgrundsfigur. Hans *Romantic Ecology: Wordsworth and the environmental Tradition* (1995) har varit viktig. Här vill Bate visa på en känsla för naturen hos Wordsworth som tidigare inte uppmärksammats. Även Bates senare *The Song of the Earth* (2002) kan sägas tillhöra de viktigare verken inom ekokritiken. En antologi med motsvarande status i Storbritannien som Glotfeltys i USA är Laurence Coupe's *The Green Studies Reader: From Romanticism to Ecocriticism* (2000). Här inkluderas även äldre texter som kanske inte är miljöcentrerade i dagens mening men som behandlar relationen mellan människa och landskap/natur och på det sättet kan sägas vara historiskt viktiga för det ekokritiska perspektivet. Exempelvis texter av Virginia Woolf och Thoreau ingår.

En förutsättning för ekokritikens framväxt är de ekologiska tankegångar som sedan 1960-talet fått allt större plats i politiken på grund av växande miljöproblem. Den ekologiska vetenskapen innebär mycket kort sagt vetenskapen om de levande varelsers relation till sin omvärld. Den ekologiska filosofin, som bygger på denna naturvetenskapliga teori, kan sägas gå ut på ett avståndstagande från den antropocentriska världssynen till förmån för ett ekocentriskt synsätt. Man vill även framhålla ett kretsloppstänkande med betoning på holism, vilket innebär en föreställning att allting är en helhet och att alla delar hänger ihop. En del ekokritiker utgår även från Arne Naess' lite mer radikala *djupekologi*, vilken är en del av den

¹⁷ Glotfelty 1996 s.xviii.

¹⁸ Garrard 2004, s.4.

¹⁹ Ibid., s.5.

²⁰ Sandgren 2002, s. 9.

ekologiska filosofin, och argumenterar för ett etiskt förhållningssätt där alla mänskliga handlingar ska grunda sig på naturvärden, och inte människovärden.²¹

Dock blir ekokritiken mer och mer teorianknuten och enligt Schulz blir det mer fokus på teori än på engagemang och hyllning till naturen.²² Ekokritiken har en närhet till ideologikritiska teorier som feminismen, genuskritiken, neomarxismen samt den postkoloniala kritiken som alla arbetat för att synliggöra och kritisera destruktiva maktförhållanden inom olika sociala kontexter. På samma sätt söker ekokritiken rikta fokus på människans inställning till sin omgivning och hur denna tar sig uttryck eller problematiseras i konstnärliga och kulturella representationer av olika slag. Ekokritiken är således ofta precis som dessa tidigare nämnda besläktade teoribildningar normativ. Föresatsen är att diskutera hur olika föreställningar om naturen påverkar vår uppfattning om densamma, och man strävar efter att föra en kritisk diskussion om människans relation till natur och kultur utanför litteraturens sfär för att på det viset ge ett bidrag till diskussionen om en hållbar samhällsutveckling.²³ Det finns ofta en agenda i ekokritisk forskning, och det är att sätta ljuset på det förhållningssätt människan har till naturen vilket lett till miljöproblemen. Man vill sätta fokus på att miljöproblemen i mycket är ett kulturellt problem som inte bara kan lösas med naturvetenskap och teknik. Den människocentrerade, antropocentriska inställning vi har gentemot naturen är det som lett till miljöförstörelsen.

Naturen har traditionellt betraktats som något objektivt, utanför beläget och oberoende av det mänskliga medvetandet. Naturen är det icke-mänskliga, djuren och växterna och landskapet, medan kulturen är det som är skapat av människan. Naturen ses som ett passivt, materiellt objekt och människan ett aktivt och tänkande subjekt. Precis som genusteoretiker eller postkoloniala teoretiker påvisar hur t.ex. ”naturliga” kategorier som kön och ras är sociala konstruktioner vill ekokritiken visa hur våra föreställningar om naturen inte är självklara. Man analyserar vilka föreställningar om natur, kultur och människa som kommer till uttryck i litteraturen.²⁴ I den svenska antologin *Ekokritik – naturen i litteraturen* (2007) lyder ekokritikens huvuduppgift:

Ekokritiken undersöker alltså förhållandet mellan text och natur, mellan språk, kultur/samhälle och natur, och därmed också frågor rörande den teoretiska diskursen om naturen som social konstruktion och språkligt maktbegrepp.²⁵

Detta innebär att frågor om naturens värde, människans relation till naturen och hur naturen används i metaforisk betydelse i litteraturen är viktiga frågor.²⁶

4.1.2 Kate Soper och dualismen mellan natur och kultur

Kate Soper, en av denna uppsats huvudteoretiker, har i sin studie *What is nature?* (1995) undersökt naturens betydelse i olika diskurser i västerlandet. ”Attitudes to nature map the exclusions, devaluations and revaluations through which Western humanity has constituted and continuously re-thought its own identity”.²⁷ Soper har även försökt att

²¹ Ibid., s. 21.

²² Schulz 2007, s.xv.

²³ Hansson 2007, s.62.

²⁴ Ibid., s.61.

²⁵ Schulz 2007, s.xii.

²⁶ Ibid.

²⁷ Soper 1995, s. 10.

problematisera tidigare nämnda dualism mellan natur och kultur. Hon visar hur en dualism mellan människa och natur sedan länge har funnits i det västerländska tänkandet, men att den ideologiska användningen av denna har skiftat genom tiderna. Exempelvis kristendomen rättfärdigar utnyttjandet av djur och natur utifrån en uppfattning att Gud skapade oss till sin avbild, vilket skiljer oss från djuren och växterna.²⁸ Upplysningen byggde också på en dualism mellan människa och natur genom att skilja ut ett tänkande och förnuftigt subjekt från objektet naturen.

Vad gäller dagens dualism så målar Soper upp två olika perspektiv eller betraktelsesätt. För det första problematiserar Soper den idag vanligaste uppfattningen om naturen som något som *allt icke-mänskligt*. Inom miljörelsen uttrycks ofta denna uppfattning implicit i retoriken. Man upphöjer t.ex. det ”naturliga” och anser att naturen är det vi har förstört och fjärmat oss ifrån, och är det vi måste rädda. Detta synsätt, som innebär att man ser naturen som något i sig själv värt att bevara, kallar hon för den ”realistiska”.²⁹ Detta innebär underförstått en uppdelning i ”naturlig” natur och ”artificiell” mänsklighet. Utifrån denna uppfattning adderar man ett värde till det ansett oförstörda, vilket blir mindre värt ju mer påverkat av människor det är.³⁰ Men med detta betraktelsesätt blir det inte mycket ”natur” kvar då ”mänsklig kontaminering” finns överallt.³¹ Ett annat problem som visar att detta betraktelsesätt inte går att applicera på verkligheten är den inkonsekvens som kommer fram när man även vill bevara rurala miljöer som bevisligen påverkats av människan, och hänvisar till naturargument. Detta visar att andra dimensioner än just graden av naturlighet spelar in vilket synliggör hur svårt det är att avgränsa termen ”natur” från den kulturella uppfattningen av den.

Soper urskiljer också ett annat betraktelsesätt gentemot naturen. Hon kallar det för det ”kulturella” betraktelsesättet vilket innebär att man utifrån en socialkonstruktivistisk grund utgår från att naturen är en språklig konstruktion och ingenting annat. Naturen ska därför inte värderas högre än människan för det finns egentligen ingen gräns mellan dessa.

Soper tar inte ställning för något av dessa två betraktelsesätt, men en mening ur boken har blivit mycket citerad: ”it is not language that has a hole in its ozone layer.”³² Med detta menar Soper att man visst kan vara miljövän och socialkonstruktivist, men om man endast ser på naturen som en lingvistisk konstruktion så riskerar man att argumentera för att man inte behöver göra något alls åt det vi människor förstört. Enligt Soper är det egentligen endast realisternas position som manar till politisk handling i praktiken.³³ Dock betonar hon att analys av den kulturella dimensionen är viktig. Man får vara försiktig med hur man talar om naturen och vårt förhållande till den. Ofta har naturen använts till ideologiska syften som inte ifrågasatts. Hon pekar på att naturen ofta fått axla rollen som bevarare av sociala och sexuella positioner i samhället, genom att hänvisa till vad som är ”naturligt”.

²⁸ Ibid., s.23.

²⁹ Ibid., s.6.

³⁰ Ibid., s.16.

³¹ Ibid., s.18.

³² Ibid., s.151.

³³ Ibid., s.8.

4.1.3 Greg Garrard och troper

Ett sätt att inom ekokritiken synliggöra antropocentriska förhållningssätt, som även jag själv kommer att anamma i min analys, är att studera olika återkommande motiv i litteraturen. Ofta får naturen fungera som en metafor för något annat eller stå som en sinnesbild för mänskliga idéer. Stereotypa föreställningar om naturen kan bära på mycket betydelse och olika lager av ideologi finns med i deras konstruktion.

Ekokritikern Greg Garrard menar i sin *Ecocriticism* (2004) att en ekokritisk analys kan ske just genom studium av dessa metaforers produktion, reproduktion och transformation. Varje sådan metafor fungerar, om än ibland tvetydigt, för att stödja och uppbära vissa samhällsliga intressen och politiska strukturer.³⁴ Gemensamt för dessa figurer, är att de alla på ett eller annat sätt utgör föreställningar, konstruktioner eller presentationer av naturen.³⁵ Garrard, som är inspirerad av retorisk analys, kallar dessa figurer för troper. Man kan alltså förstå troper som språkliga figurer som åkallar en rad föreställningar och idéer, något förenklat metaforer eller metonymer, ord med överförd eller vidare betydelse än den bokstavliga betydelsen. Här redogör jag för de tre troper jag ska använda i min analys och av vilka de två första är ekokritikens äldsta, mest frekventa och utmejslade troper medan den sista inte är lika uppmärksammas och självklar.

Pastoralen

En av de mest förekommande troperna, med äldst rötter, är *pastoralen*, vilket kort kan sägas vara det klichéaktiga vackra, rurala landskapet som fungerar som en tillflyktsort för den urbana människan. Ingen annan trop är så djupt rotad i den västerländska kulturen, och ingen är så miljömässigt problematisk. Den har studerats mycket inom ekokritiken.

Det pastorala landskapet är en gammal trop som har utmärkts av och använts i olika ideologiska syften i olika tider. Pastoralgenren härstammar från kristendomen och den grek-romerska kulturen. Redan då använde man pastoralen som en symbol för en plats där man kunde vila från det urbana, men också från den osäkra vildmarken.³⁶ Detta är även ett tema som pastoralen har idag. Enligt Terry Gifford har pastoralen bland annat utmärkts av ett ställe dit den urbana människan kan ta sin tillflykt för att komma undan staden och dess smuts.³⁷ På landet kan människan leva i harmoni med naturen och sig själv. Den pastorala människan är en människa som lever lycklig och i harmoni med naturen. Pastoralens äkta, fridfulla och harmoniska liv framstår som en kontrast till stadens hektiska, korrupta och omoraliska liv.³⁸ Livet i pastoralen framstår som ett ideal eller en utopi.³⁹

Det pastorala landskapet utmärks av en harmonisk och estetiskt tilltalande natur. ”Lummiga gläntor, böljande bäckar, fåglar som sjunger, skogsgläntor med mjuka kullar,

³⁴ Garrard 2004, s.7.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid., s.37.

³⁷ Ibid., s.33.

³⁸ Ibid., s.35

³⁹ Ibid., s.33.

porlande bäckar och susande träd där herdarna vallar sina får och lever ett enkelt liv i harmoni med naturen, bortom civilisationen”.⁴⁰ Det är en starkt nostalgisk, romantiserad och idylliserad bild; pastoralen har alltid karaktäriserats av nostalgi. Oavsett vilken tid man tittar på, så finns det alltid en längtan bakåt, till något bättre som gått förlorat.⁴¹ Efter den industriella revolutionen ökade pastoralens popularitet. Enligt Garrard för att människan blev alienerad.⁴² Under denna tid kunde människan uppleva en ny säkerhet i urbana områden; en säkerhet från den vilda naturen med dess vilda djur, vilket ledde till en ny romantisering av dessa, och ett intresse för att t.ex. skapa naturskyddsområden, och bevara hotade fågelarter.⁴³

Vildmarken

När människan började odla ersattes jägare-samlar-samhället och man började skilja mellan ”hemma” och ”det vilda”. Redan i Gilgamesh finns vildmarken med som ett hot. Kristendomen har dock haft stor betydelse i den ideologiska konstruktionen av ”vildmarken”. Efter syndafallet skiljs Adam och Eva från paradiset, och blir tvingade ut i exil i det ”vilda”.⁴⁴ Det ”vilda” som i det moraliskt depraverade, i kontrast till Edens lustgårds harmoniska och oskuldsfulla pastoral.

Ursprunget till ”vildmarken” finns i Europa, den så kallade Gamla världen. Men under 1800-talet blev vildmarken som figur populär, framförallt i USA. Den vilda naturen delar motivet av flykt från civilisationen och en återkomst till ursprunget med det typiska pastoral-narrativet, men naturen är inte domesticerad och kultiverad som pastoralen, utan otämjd och vild.⁴⁵

Idén om den vilda naturen, okontaminerad av civilisationen, är även en av de starkaste konstruktionerna av naturen i dagens miljörelse. Det är en konstruktion man använder för att skydda speciella områden och arter, och som ses som en plats för återhämtning för de som är trötta på den moraliska och materiella pollutionen av staden. Vildmarken har nästan ett sakramentalt värde.⁴⁶

Pollution

Pollution skulle kunna översättas till den ”förorenade” naturen. Det syftar på en natur förorenad av mänskliga gifter osv. som inte anses önskvärda. Det intressanta är det normativa i begreppet. Vad som är pollution är inget avgränsat och självklart. Garrard jämför med ogräs, som inte är ogräs i sig själv, utan blir det först när det hamnar på en plats där det inte är önskvärt, utan ses som främmande. Pollution är inte någon speciell sorts substans utan representerar en implicit, normativ föreställning att för mycket av någonting är närvarande i miljön, på fel plats.⁴⁷ Pollution är dels den synliga nedsmutsningen och nedskräpningen av miljön, men även osynliga föroreningar finns, som kemikalier och radioaktivt avfall. Tropen pollution har ett kristet ursprung som

⁴⁰ Hansson 2007, s. 63.

⁴¹ Garrard 2004, s.37.

⁴² Garrard 2004, s.39.

⁴³ Ibid., s.40.

⁴⁴ Ibid., s.61.

⁴⁵ Ibid., s.60.

⁴⁶ Ibid., s.59.

⁴⁷ Garrard 2004, s.6.

huvudsakligen hade betydelsen moralisk pollution. Ordet härstammar ur det latinska "polluere" som hade betydelsen "besudla".⁴⁸ Det kunde avse handlingar som bland annat masturbation. Garrard talar ibland om en mänsklig kontaminering av naturen, som kan tolkas symboliskt, och där sådant som mänskliga ljud kan kontaminera, och inte bara fysiska gifter.

Garrard nämner även "apokalypsen" (en dystopi där naturen är utplånad), och "djur" (vi buntar ihop alla arter utom människor i en klump som vi tillskriver vissa egenskaper) som betydelsefulla motiv. I egenskap av troper öppnar dessa begrepp för olika sätt att föreställa sig naturen, och för olika sätt att konstruera och presentera den som en retorisk figur. Troperna kan sägas ingå i en antropocentrisk ideologi där naturen objektifieras och gestaltas som olika stereotyper.

4.2 Ideologibegreppet

Ekokritiken vill synliggöra de ideologiska aspekterna av människans naturbegrepp. Ideologibegreppet är således centralt för denna uppsats. Det finns dock många olika sätt att definiera ideologi, och jag vill här klargöra vilket ideologibegrepp jag kommer att använda mig av för att förtydliga denna uppsats utgångsläge.

Ideologibegreppet i sig är svårt att ringa in exakt och har kommit att äga olika betydelser i olika tider och sammanhang. Ofta tänker man på politiska ideologier, som konservatism, liberalism, socialism och så vidare. Vanligt är även att man ser ideologi som en samling av idéer som rör samhället och politiken. Enligt Bergström och Boréus kan man dock dela in ideologidefinitionen i två huvudstråk. I det första ser man ideologin som ett neutralt idésystem, och bygger inte in i definitionen något om vilka effekter ideologin kan ha.⁴⁹ Herbert Tingsten är här ett tongivande namn. Tingsten anser att ideologi innehåller värdepremisser, verklighetsomdömen, och konkreta rekommendationer på olika handlingar. Utmärkande är att Tingsten anser att ideologiernas verklighetsomdömen, precis som teorier, kan utsättas för vetenskaplig prövning. Varav följer att ideologier vars verklighetsomdömen är felaktiga kan diskvalificeras.⁵⁰ Inom denna definition ser man ideologi som ett avgränsat, målinriktat och explicit idésystem.

Inom det andra stråket ses ideologin inte som något lika skarpt avgränsat och explicit. Denna definition utgår från Marx ideologibegrepp, som i sig kan delas upp i två sätt att se på ideologi. Enligt den ena definitionen så ses ideologin som en funktion som upprätthåller och reproducerar makt. Då är ideologi detsamma som den härskande ideologin, som är något dolt, men målinriktat som måste "avslöjas" och kritiseras. Ideologin framställer sig som självklar och man jämför i sin analys ideologin med verkligheten för att kunna begripliggöra och demaskera den. Man vill visa på ideologins makt, som gör att vissa föreställningar tas för givna, vilket påverkar människors möjlighet att ta ställning till viktiga frågor. Detta kallas den negativa

⁴⁸ Ibid., s.8.

⁴⁹ Bergström & Boréus 2005, s. 150.

⁵⁰ Ibid., s. 151.

ideologitraditionen, i vilken man ser ideologin som något maktfullkomligt, förtryckande och felaktigt.⁵¹

Emellertid använde Marx ideologibegreppet också på ett annat sätt, i en positiv ideologitradition där ideologin ses som en grupps eller klass föreställningsvärld. Grupperns ideologi återspeglar de sociala villkor man lever under, och det är gruppens intresse som ligger till grund för ideologin.⁵² Detta är en bredare definition där ideologi inte begränsas till *en* ideologi, utan vari ett flertal ideologier existerar parallellt eftersom olika grupper utformar sina olika ideologier. Ideologin ses inte bara som något som utgår från makten med en bestämd funktion. Även ideologier som gör motstånd mot makten finns.

Terry Eagleton anser att man inte kan separera den negativa och den positiva traditionen, utan att de är sammanflätade. Den negativa ideologitraditionen är riktig, men den är för begränsad, och flera logiska svårigheter kommer med dessa begränsningar. Man ser här ideologi som något som utgår från dominerande makt, men enligt Eagleton missar man då mycket som rimligtvis borde falla inom ramen för ideologi. Exempelvis från vänsterhåll tenderar man att se ideologi på det negativa sättet, och inte räkna den egna ståndpunkten som ideologi just på grund av att denna är i opposition mot det rådande dominerande samhället. Men Eagleton anser att exempelvis feminism och socialism också är ideologier. Ideologibegreppet måste därför breddas till att innefatta även ideologier som gör motstånd mot makten. Denna definition är neutral till huruvida ideologin tjänar till att utmana eller bekräfta en speciell social ordning eller inte. Ideologi är alltså inte begränsat till något som mystifierar och döljer sitt verkliga syfte, som i den negativa definitionen, även om det självklart kan fungera så *också*. Egentligen kan ideologi breddas till att innefatta all sorts korsning mellan trossystem och politisk maktideologi.⁵³ Att bredda ideologibegreppet på detta sätt betyder även en nödvändig breddning av maktdimensionen, som med den smalare, negativa definitionen endast utgår från de dominerande i samhället. Man kan anamma ett maktbegrepp liknande Michel Foucaults, som Eagleton beskriver: "power is not something confined to armies and parliaments: it is rather, a pervasive, intangible network of force which weaves itself into our slightest gestures and most intimate utterances."⁵⁴ Man ser alltså makten som något utgående från överallt, som utövas av oss alla och som uttrycks även i våra personliga relationer. Dock vill Eagleton reservera sig lite till att i och med det bredare ideologibegreppet totalt anamma Foucaults definition. Enligt Eagleton kan en sådan syn på makt riskera att göra ideologibegreppet tandlöst. Om inga värden finns som *inte* är bundna till makt så expanderas ideologibegreppet till att innefatta så mycket så det förlorar sin betydelse.⁵⁵ Ofta ses dessutom all denna ideologi som likvärdig i betydelse. Enligt detta tänkande skulle betydelsen av två barns gräl om en boll kunna jämföras med El Salvadors frihetsrörelse.⁵⁶ Att "allt är ideologi" är således något som Eagleton inte vill skriva under på.

I enlighet med denna logik så övergav Foucault begreppet ideologi och började använda det allomfattande "diskurs" istället. Detta menar Eagleton är onödigt, då han anser att

⁵¹ Ibid., s. 151ff.

⁵² Ibid., s.153.

⁵³ Eagleton 2007, s.6.

⁵⁴ Foucault, enligt Eagleton 2007, s.7.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid., s.8.

ideologins kraft ligger i att kunna skilja ut de maktkamper som är relevanta för ett socialt liv.⁵⁷ En utsaga är inte ideologisk om den är isolerad från sin diskursiva kontext. Det handlar om vem som säger vad till vem, och av vilka anledningar. Eagleton exemplifierar med att ett gift pars bråk över en bränd, rostad macka inte är något intressant i sig, det blir intressant först om det finns anledning att relatera det till exempelvis frågor om sexuell makt.⁵⁸ På samma sätt kan man säga att föreställningen om pastoralen som skön inte blir ideologiskt intressant förrän den relateras till bakomliggande antropocentriska ideologi. Att bredda ideologidefinitionen är således bra för att kritisera depolitisering av privata delar av det sociala livet som faktiskt är ideologiskt intressant, men att utan vidare säga att ”allt är ideologi” eller ”allt är politiskt” är att tappa begreppen på kraft, vilket snarare kan fungera kongenialt med den sociala ordningen.⁵⁹ Eagleton anammar alltså ett ideologibegrepp som balanserar mellan den smala och breda definitionen, och där utsagor ska relateras till en kontext.

Eagletons definition av ideologibegreppet innebär att ideologin utgör ”de idéer, värden och känslor genom vilka människor upplever världen vid olika tidpunkter”.⁶⁰ I sin *Ideology – an introduction* (2007) skriver han: “On the one hand, ideology is no mere set of abstract doctrines but the stuff which makes us uniquely what we are, constitutive of our very identities; on the other hand, it presents itself as an ‘Everybody knows that’, a kind of anonymous universal truth”.⁶¹ Ideologin presenterar sig som ”sunt förnuft” och självklar. Den blir det stoff som gör oss till vad vi är, som konstruerar vår identitet som individer och våra handlingar, och vår relation till världen. Med en Eagletonsk förståelse blir ideologibegreppet en premiss för uppsatsen, en förförståelse, snarare än ett kategoriserande analysverktyg. I denna uppsats kommer jag att anamma Eagletons förståelse av begreppet ideologi.

4.3 Samhällets utveckling och naturen

Inom litteratursociologin uppmärksammar man att litteraturen inte tillkommer i ett vakuum utan att den ingår i en viss samhälls- och tidsbunden kontext. Man sätter fokus på det historiska perspektivet och att alla delar hänger ihop i olika processer. Denna studie kommer att göras utifrån en historisk kontextualisering varför jag i analysen kommer att ta upp delar av några olika samhällsforskarens tankar om vår samhällsutveckling och koppla det till min frågeställning i analysen.

Sociologen Max Weber har beskrivit den process som kapitalismen och omvandlingen mot det moderna västerländska samhället utgjorde. Han såg människors handlingsmönster som tidigare varit präglade av religion, tradition och vidskepelse utvecklas till att allt mer styrs av målrationalitet och instrumentella beräkningar. Vetenskap och byråkrati är det mest utmärkande för den moderna kapitalismen och storskalighet och effektivitet ledorden för verksamhet på alla nivåer. Han talar om en ”rationalitetens järnbur”, som det är omöjligt att ta sig ur. Weber var inte helt positiv till denna utveckling utan ansåg att det fanns värden som gick förlorade i denna process. Han har ett uttryck som jag tycker passar bra in här, nämligen *avförtrollningen* av

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Eagleton 1978, s.8.

⁶¹ Eagleton 2007, s.20.

världen. Detta innebär att det känslomässiga tänkandet har ersatts av ett vetenskapligt synsätt. Världen mister sin ”förtrollning” och betraktas strikt vetenskapligt snarare än i ljus av myter och symboler. Verkligheten blir förutsägbar och går att kalkylera.⁶²

Manuel Castells är en nutida samhällsforskare. Hans stora trilogi handlar om informationssamhällets, eller som han kallar det ”informationsålderns” framväxt. I en passage tecknar han kort en samhällsutveckling i tre olika nivåer. Jordbrukssamhället, där *naturen* dominerade över *kulturen*. Människorna förde en ständig kamp för överlevnad där de var utelämnade åt den oförutsägbara naturen. När den industriella revolutionen slog igenom så fick människan kontroll över naturen, vilket innebar *kulturens* dominans över *naturen*. Naturen fanns fritt till för oss att nyttja dess resurser. Idag, i informationsåldern, refererar *kulturen* till *kulturen*. I denna tidsålder finns det ingen ”natur” kvar i egentlig mening, bara kultur. Det finns ingenting opåverkat av människan. Den natur som har överlevt oss är en kontrollerad natur som vi har hägnat in för att försöka bevara de sista resterna av. Det är först i denna tidsålder som rörelser för att bevara naturen tillkommer i samhället. Rörelser som vill ”återuppliva” naturen och göra den naturlig på nytt.⁶³

Castells framställning av informationssamhället påminner om hur det postmoderna tillståndet beskrivits av olika tänkare. Informationssamhället översvämmas av en massa olika konkurrerande utsagor, vilka samtliga kommer med världsförklarande anspråk. De traditionella förklaringsmodellerna sätts ur spel. Jean-François Lyotard talar om de stora narrativens upplösning, hur t.ex. marxismen och religionen har mist sin betydelse som förklarande berättelser.⁶⁴ Informationssamhället ändrar vår verklighetsuppfattning, då medierna producerar en parallell verklighet, som i allt högre grad tränger bort den ”materiella” verkligheten. Jean Baudrillard menar att i vår postmoderna tidsålder har vi förlorat förmågan att skilja denna medierade, ”simulerade” verklighet från den ”verkliga” verkligheten. Baudrillard kallar denna tillvaro för ”hyperrealistisk”.⁶⁵ Ofta framstår den som verkligare än den ”verkliga”. Det är intressant att se vad som händer med uppfattningen om naturen i en postmodern tid. Denna simulering innebär ju en upplösning av distinktionen mellan original och kopia, och det gäller ju även för naturen, där medierepresentationen av naturen blir verkligare än den materiella naturen. Därför kan man säga att naturen blir en kulturell representation. Enligt Fredric Jameson så är det även utmärkande för den postmoderna kulturen att all kulturell produktion bygger på annan kulturell produktion. Därför skulle detta innebära att naturen tappat all sin autenticitet och reducerats till en ändlös kulturell representation i den postmoderna tidsåldern. Utmärkande för postmodernismens kultur är också bruket av pastischer, som kan förklaras som ”tomma kopior”, då de inte kopierar något riktigt utan kopierar de kulturella representationer som finns, vilket även skulle vara fallet med naturen.⁶⁶

Detta är tre stora och komplexa teoribildningar som jag har berört mycket kortfattat. Som jag ser det, är dessa samhällsteorier kompatibla med varandra. De utgör inte heller min huvudsakliga teori utan kommer snarare att tjäna till att utgöra en historisk kontextualisering för verken i analysen. Deras främsta funktion i denna uppsats är att de visar på en utveckling från förmodernitet över modernitet till postmodernitet.

⁶² Giddens 2003, s.28ff.

⁶³ Castells 2001, s.527.

⁶⁴ Storey 1997, s.174.

⁶⁵ Ibid., s.178.

⁶⁶ Ibid., s.184.

De tre teorikapitel som finns i denna uppsats har utformats för att på bästa sätt hjälpa mig penetrera mina frågeställningar. Ekokritiken utgör min huvudsakliga teori, kapitlet om ideologibegreppet klargör utgångspunkten och förförståelsen för denna uppsats och slutligen de sociologiska teorierna ovan hjälper mig med kontextualiseringsdimensionen.

5. Tidigare forskning relevant för denna studie

Forskning som, precis som min studie, fokuserar på ideologiska föreställningar av naturbegreppet, är tämligen vanlig inom ekokritiken. Jag ska här ge några exempel på denna typ av studier för att sätta in min text i ett sammanhang.

Att arbeta med troper är som tidigare sagt populärt inom ekokritiken, och syftar till att genom troperna visa på den ideologiska funktion som de stereotypa föreställningarna om naturen innebär. Terry Gifford är en ekokritisk forskare som ägnat sig åt pastoralen och dess framväxt i sin bok *Pastoral* (1999). I tidigare nämnda CEMUS antologi finns fler exempel på forskning där troper används, i bland annat *Förlusten av en yta – ekokritisk analys av Harry Martinssons "Sången om Doris och Mima"* (2007) där Fredrik Karlsson analyserar Harry Martinssons science fiction-epos. *Förlusten av mänsklighetens hem* tillhör de apokalyptiska motiven som är en av ekokritikens mest använda troper. Karlsson kopplar Martinssons användande av det dystopiska motivet till den historiska kontexten med kärnvapenhotet under 50-talet. Petra Hanssons uppsats *Förortens färger – natur och kultur i Johannes Anyurus Det är bara gudarna som är nya* (2007) ingår i samma antologi och handlar om Johannes Anyurus diktsamling vars tema är unga invandrare i förorten. Hon visar hur både pastoralen och vildmarken finns representerade, även om det handlar om ett urbant landskap. Hon ser den okontrollerade vildmarken representerad i den "skrämmande" förortens ghetto med dess "ociviliserade" minoritetsbefolkning. Det pastorala temat aktiveras bara i karaktärernas drömmar, som något ouppnåeligt.

Barney Nelson undersöker den ideologiska dimensionen av åtskillnaden mellan den vilda och den kuvade naturen. I avhandlingen *The wild and the domestic* (2000) undersöker hon hur den amerikanska litteraturen har format en syn på djur som antingen vilda eller domesticerade, och konsekvenserna härav. Nelson analyserar Mary Austins verk och visar på hur denna dikotomi har uppmärksamats i Austins författarskap. Nelson relaterar detta till dagens debatt om att domesticerade djur skulle inkräkta på vildmarken och riskera att förstöra den. Hon tittar även på hur djur representeras och har representerats genom historien. Hon undersöker framförallt stereotypen om det "ointelligenta", domesticerade djuret. Man säger ju exempelvis även här i Sverige "dum som en åsna", "fåraktig" eller "hönshjärna". De domesticerade djuren har ofta ansetts som mindre värda än de vilda djuren. Nelson ifrågasätter denna dikotomi och menar att de domesticerade djuren är "vildare" än vad folk i allmänhet tror. Nelson fokuserar på ideologin som ligger bakom vissa föreställningar som uttrycks i Austins texter och försöker förklara, synliggöra och urskilja denna ideologis kulturella ursprung. På motsvarande sätt ämnar jag fokusera på ideologi som ligger bakom föreställningar om naturen i förhållande till människan i de verk jag valt.

Studier som fokuserar på lite äldre texter och försöker utläsa inställningen till naturen är också intressanta ur mitt perspektiv, då jag ju har med en bok från det förrförra seklet för att se om jag kan skönja en historisk kontinuitet vad gäller eventuella antropocentriska ideologier. Anne Odenbring undersöker i *Det ekologiska samvetet i D.H. Lawrences författarskap* (2007) hur synen på naturen uttrycks hos en författare som var aktiv för cirka 100 år sedan. Hon undersöker detta tema i D.H. Lawrences texter, och utläser där en tidig vilja att inte mästra naturen, utan att Lawrence uttrycker en ideologi där en gemenskap med det levande får styra. Detta är en ideologisk uppfattning som alltså funnits även innan medvetenheten och det vetenskapliga kunnandet om det ekologiska kretsloppet slagit igenom. Denna tidiga medvetenhet är nära relaterad till de resultat jag finner i Selma Lagerlöfs text, som verkade i ungefär samma tid som D.H. Lawrence.

Närliggande till min studie ligger även de studier där man uppmärksammar hur en ideologisk föreställning om naturen har hållit sig kvar, eller förändrat sig genom historien. I artikeln *Women in wasteland – Gendered deserts in T.S. Eliot and Shelley Jackson* (2005) i *Journal of Gender Studies* undersöker Astrid Ensslin hur ”ödelandet” får olika betydelser i modernismens respektive postmodernismens tid och hur tillskrivelsen av kön till olika naturmiljöer skiljer sig i olika tider. Astrid Ensslin visar även på hur en antropocentrisk ideologi oftast sammanfaller med en genusstereotyp ideologi, vilket även är temat i antologin *Ecofeminist literary criticism* (1998). Här finns många bidrag som undersöker den ideologiska föreställningen att kvinnor är närmare naturen än män. I *Dichotomies in Terry Tempest Williams Refuge* undersöker Cassandra Kircher hur dualismen mellan natur och kultur i romanen *Refuge* ständigt refererar till en dualism mellan man och kvinna, där kvinnorna kopplas till natur och männen till kultur. Ekofeministisk forskning av detta slag blir i detta sammanhang relevant kanske främst genom att den så tydligt belyser den ideologiska dimensionen, och hur denna ideologi i det att den strukturerar omgivningen och gör den för oss begriplig, också upprättar hierarkier. Diskriminerande maktrelationer som, om de inte problematiseras, riskerar att förefalla oss naturliga, vilket är ett viktigt tema i denna uppsats.

6. Metod

6.1 Urval och material

De romaner jag valt att undersöka är: *Gösta Berlings saga* av Selma Lagerlöf som gavs ut år 1891 och *Händelser vid vatten* av Kerstin Ekman som gavs ut år 1993. Mitt urval av litteratur bygger på intresset för hur den historiska kontexten och samhällsideologin spelar in på den litterära texten. Jag vill göra en jämförelse av litterära verk från olika tider. *Gösta Berlings saga* tillkom i en tid av tidig modernitet. *Händelser vid vatten* skrevs i en senmodern eller till och med postmodern tid. Jag är intresserad av att läsa böckerna utifrån den idémässiga utveckling som skisserats ovan av Castells, Weber och några postmoderna tänkare. Sedermera är det också min ambition att läsa texterna i ljuset av den materiella utveckling som följer den ontologiska och epistemologiska historiken som dessa redogör för. Det vill säga städers utbyggnad, teknikens och mediernas utveckling, miljöförstöring och mänsklig alienation från naturen.

Ekokritiken handlar, som tidigare sagts, främst om människans förhållande till sin omgivning vilken är en frågeställning alls inte bunden till skildringar av det vi kallar naturen. Mitt problemområde rör sig dock runt hur natursynen konstitueras av rådande samhällsideologi och hur det påverkar den litterära naturskildringen. Därför var ett kriterium för mitt urval att det skulle utgöra skildringar där naturen och människans förhållande till den var ett centralt tema.

En annan anledning till att jag valt just dessa böcker är att båda är stora framgångar med en bred spridning. De kan båda sägas ingå i en litteraturkanon. Enligt Peter Barry är det vanligt i ekokritiken med analys av välkända kanontexter. Syftet är att lägga till ett nytt perspektiv på texter som redan analyserats många gånger, och synliggöra ett inte tidigare uppmärksammat tema.⁶⁷ Det var också min vilja här. Det har visserligen skrivits en hel del om Selma Lagerlöfs naturteman, exempelvis Erland Lagerroths studie *Landskap och natur i Gösta Berlings saga och Nils Holgersson* (1958) men jag har dock inte funnit någon ekokritisk studie. Om Kerstin Ekman har det, mig veterligen, inte utgivits någon studie om hennes naturteman. Däremot kan det vara värt att nämna att Ekman själv gett ut verket *Herrarna i skogen* (2007) som handlar om skogens kulturhistoria.

Vad som fick mig att associera de två böckerna till varandra är dels de yttre likheterna. Båda författarna har skildrat den lilla by som varit deras hemtrakt. Mycket av Lagerlöfs bokproduktion har kretsat kring Värmland och hennes hemtrakter där hon växte upp. Jag skulle vilja påstå att de flesta idag förknippar Lagerlöf med Värmland. Ekman växte dock inte upp i den by som skildras, men hon bodde där i 24 års tid innan hon var tvungen att flytta därifrån och denna by återkommer i flera av hennes böcker. Det är alltså specifika, geografiskt avgränsade platser där handlingen utspelar sig. Lagerlöfs Sunne och Rottneros blir Bro socken och Ekeby och Ekmans Valsjöbyn blir Svartvattnet. Böckerna kan sägas ha ett likartat berättarperspektiv i det att fokus ligger på vissa utvalda huvudpersoner i böckerna, men att den kvarvarande känslan ändå är den att man sett ett helt samhälle med ett kollektiv av individer beskrivas.

Men vad som framförallt fick mig att sammankoppla dessa böcker, som trots allt skiljer sig en hel del från varandra, var just naturskildringarna. Inte bara hembygdens människor skildras med kärlek utan även hembygdens natur. I båda romanerna finns naturen hela tiden i bakgrunden, men ändå som något mer än bara en fond. Naturen griper in i människornas liv på olika sätt och stor plats ägnas åt själva beskrivningen av den. Det är *samspelet* mellan människa och natur som avhandlas och det är kring detta samspel jag kommer att förlägga tyngdpunkten av min analys.

6.2 Textanalys

Det faller inte på samhälls- eller humanvetenskapens lott att komma med strikt naturvetenskapliga och tekniska lösningar på de faktiska miljöproblemen i den materiella omgivningen. Samhälls- och humanvetenskaperna kan dock bidra på andra sätt till en hållbar utveckling. Med ekokritiken kan man belysa den ideologi som ligger till grund för miljöförstörelsen. Terry Eagleton skriver i sin *Marxism och litteratur*

⁶⁷ Barry 2002, s.259.

(1978) att konstverk alltid rymmer spår av den ideologi inom vilken de tillkommit, och att konsten står i förhållande till ideologin. Dock är konsten inte blott en återspeglning av ideologin, konsten kan också distansera sig från ideologin och därigenom visa den i ett nytt ljus. Eagleton bygger dessa tankar på Louis Althusser och Pierre Macherey. Enligt Althusser är skillnaden mellan vetenskap och konst inte att de behandlar olika objekt utan de behandlar samma objekt *på olika sätt*. Där vetenskapen ger en begreppslik kunskap ger konsten en *erfarenhet* från samma situation, vilket är likvärdigt med ideologi.⁶⁸ Macherey har liknande tankegångar. Ideologin ges i konsten en bestämd form och kan därmed avslöjas i sina begränsningar. Eagleton menar att detta synsätt, som ser ideologin som en struktur, möjliggör ett vetenskapligt studium av ideologier genom konsten, och:

... eftersom litterära texter "hör till" ideologin kan också de bli föremål för en sådan vetenskaplig analys. En vetenskaplig analys skulle söka förklara det litterära verket genom att ta fram den ideologiska struktur som det är en del av men som det ändå överskrider genom att vara konst. Analysen ska finna den princip som både binder verket till ideologin och distanserar det från den.⁶⁹

Min metod för att studera ideologier i *Gösta Berlings saga* och *Händelser vid vatten* är kvalitativ textanalys. Den kvalitativa metoden vill gå på djupet i en fråga, snarare än att nå fram till generaliserbara sanningar, som den kvantitativa. En grundpremiss för textanalysen är enligt Lennart Bergström och Kristina Boréus i *Textens mening och makt* (2005) föreställningen att texter relaterar till människor och grupper av människor. En text är aldrig tillkommen i ett vakuum, utan det är människor som har skrivit dem. Texter har kommit till för att någon vill förmedla något till andra. Texterna speglar människors både medvetna och omedvetna föreställningar vid tidpunkten för textens tillblivelse. När dessa texter läses får de "konsekvenser för vad människor tänker och vad de gör".⁷⁰ Enligt Bergström och Boréus så kan texter därmed också spegla, reproducera eller ifrågasätta makt. Makt kommuniceras genom språk, varpå språk blir viktigt för makt. Det som uttrycks i texten kan alltså påverka samhället vilket gör dem samhällsvetenskapligt intressanta.⁷¹ Texter kan uttrycka samhällets normer och värderingar och därmed reproducera dessa.

Det finns många olika typer av textanalys, men jag är inspirerad av ideologianalysen. Här är man intresserad av innebörden i texten, vilka idéer som uttrycks. Det finns inget bestämt sätt att utföra en ideologianalys på, utan författaren får frihet att utforma sitt analysförfarande utifrån undersökningens syfte.⁷² Vilka analysverktyg man i slutändan använder är i mycket beroende av den övergripande forskningsfrågan, men beror även på vilket ideologibegrepp man använder. Jag har valt inriktningen kritisk ideologianalys, som jag ska förklara närmare nedan.

6.3 Kritisk ideologianalys

I enlighet med problemområdet samt det ideologibegrepp jag har valt att använda mig av, har jag beslutat att använda mig av kritisk ideologianalys för att analysera mitt material.

⁶⁸ Eagleton 1978, s.25.

⁶⁹ Ibid., s.26.

⁷⁰ Bergström & Boréus 2005, s. 13.

⁷¹ Ibid., s.15f.

⁷² Ibid., s.177.

Enligt Bergström och Boréus så är den kritiska ideologianalysen nära sammankopplad med Marx negativa ideologitradition och syftet är en systemkritik. Man ska jämföra olika komponenter i en dominerande ideologi med den yttre verkligheten och därigenom begripliggöra och avslöja dessa. Den sannare bilden kommer att demaskera ideologin. Inom denna gren är ideologi starkt associerat med makt. Vissa föreställningar tas för givna vilket begränsar människors handlingsutrymme. Som Eagleton poängterar kan ideologin uttrycka sig synligt, men det är oftast den osynliga delen man är intresserad av. För att komma åt den icke-uttalade meningen i texten måste undersökningen även omfatta verkligheten utanför texten för att kunna placera texten i ett sammanhang. Om inte forskaren ställer frågor till en materiell kontext kan ideologin inte förstås.⁷³

Kritisk ideologianalys kan utföras med många olika verktyg, men Bergström och Boréus beskriver tre steg som brukar användas och som också jag inspireras av i min analys. Det första steget är att analysera själva texten, i mitt fall *Gösta Berlings saga* och *Händelser vid vatten*. Detta kan göras med olika former av metoder av textanalys. Jag ämnar göra en kritisk närläsning av texten i syfte att urskilja teman, konflikter och stilistiska medel. Jag koncentrerar mig här främst på hur förhållandet mellan människa och natur skildras. Jag analyserar detta utifrån den ekokritiska teorin för att synliggöra samhällseliga ideologier som styr hur vi ser och har sett på naturen och på vilket sätt detta uttrycks i texten.

Om det första steget var att titta på mer explicita ideologiska uttryck så innebär det andra steget att synliggöra de latent och underliggande meningarna. Man gör dolda betydelser fattbara genom att ställa kritiska frågor om textens verklighetsanspråk. Man diskuterar vad texten beskriver, i mitt fall t.ex. hur relationen mellan natur och kultur skildras. Till exempel, cementeras dikotomin eller visar författarna på en uppluckringsprocess av denna dualism?

Det tredje steget är till för att ytterligare ge förståelse till ideologin genom att beskriva kontexten, att sätta in texten i ett sammanhang. Om de första två stegen utspelas inom den litteratursociologiska kategori som Svedjedal kallar för "samhället i litteraturen" så kan det tredje steget istället sägas anlägga ett "litteraturen i samhället"-perspektiv, och bidra med en historisk kontextualisering till den sammantagna analysen. Som tidigare sagt så är det även Eagletons åsikt att ideologin begripliggörs och blir relevant främst genom att sättas in i ett sammanhang. Man tydliggör ideologin genom att koppla den till olika grupper eller institutioner i samhället som texten representerar. Denna dimension tillför jag genom att synliggöra textens koppling till ideologiska strömningar i den historiska och samhällseliga utvecklingen.

Som jag ser det så utgör dessa tre steg inte tre vitt skilda, i kronologisk följd ordnade rörelser. Det är snarare tre samtidiga rörelser som går parallellt och överlappar varandra i analysarbetet. Typen av analys med tre skilda steg brukar ofta göras på policydokument, debatter och politiska partiprogram. Om detta varit en analys av ett sådant dokument, där texten vore skriven i första hand i mening att påverka, och där budskapet vore mer avgränsat och explicit, kunde det vara relevant att göra analysen i tre separata steg. I mitt fall så analyserar jag en skönlitterär och fiktiv text. Här är inte

⁷³ Ibid., s.157f.

textens syfte i första hand att påverka samhället i en viss fråga, eller att följa en viss ideologisk linje. Ideologiska budskap kan vara svåra att urskilja, och det kan finnas många motsägelser och parallella ideologiska föreställningar. Därför krävs ett lite mer komplext förfarande för att utröna kontextpåverkan och invävda ideologier i texten. Jag utför istället analysförfarandet inspirerad av den hermeneutiska cirkeln, där förståelsen av del och helhet befruktas varandra och leder till ny kunskap.⁷⁴ Samtidigt som själva närläsningen görs så ställer man självklart frågor om kontext, historisk förankring och ideologiska implikationer. Mina analysverktyg innefattar dessutom implicit en kontextualiseringsdimension i sig. Till exempel Garrards troper, vilka är retoriska verktyg som bidrar till en åskådliggörning av de ur ekologisk synpunkt intressanta narrativen (tillika ideologiska konstruktioner) i ett verk, vilket bidrar till en förståelse för den ideologiska dimensionen.

7. Analys och resultat

Denna analys är upplagd så att jag börjar med en analys av *Gösta Berlings saga*, varefter följer en analys av *Händelser vid vatten*. Jag avslutar med en jämförande analys där jag presenterar mina resultat.

7.1 *Gösta Berlings saga*

7.1.1 Bokens handling

I centrum i *Gösta Berlings saga* står den alkoholiserade och avsatte prästen Gösta Berling. Han blir efter avsättandet en tiggare och landstrykare, och efter att ha supit bort ett fattigt barns ägodelar inser han sin uselhet och lägger sig ner att dö i en snödriva. Han räddas dock av den mäktiga majorskan Margaretha Samzelius, härskarinna på sju bruk, varav Ekeby är Värmlands mäktigaste. Hon bjuder honom att bo i Ekebys kavaljersflygel där han sällar sig till skaran av ökända kavaljerer som huserar där. Kavaljererna är kända för sin livsglädje och hos dem står munterhet, dans, brännvin och äventyr högt i kurs. Den vackre Gösta Berling ”sätter kvinnohjärtan i brand” och enleverar damer på löpande band i brusande slädfärder.

En julnatt får kavaljererna för sig att majorskan har lovat djävulen deras själar, det är elake brukspatron Sintram som sätter den tanken i deras huvuden. Kavaljererna vill hämnas och avslöjar majorskans stora hemlighet, att hon i sin ungdom begått äktenskapsbrott och ärvt Ekeby av sin gamla älskare Altringer. Majorskan blir därmed förvisad från Ekeby av sin man, majoren, och kavaljererna tar makten över Ekeby bruk. De lovar sig själva att ingenting som inte är kavaljersmässigt ska de utföra på ett år. Det är under detta ”kavaljersår” som handlingen utspelar sig. Kavaljersdygder är nöje, glädje och njutning, och de svär att de inte ska göra något ”klokt eller nyttigt eller käringaktigt”⁷⁵ under hela detta år. Majorskan blir förvisad till en tiggartillvaro på landsvägarna, men kastar innan hon ger sig i väg en ryslig profetia över Ekeby där hon varnar för allt det förfall och de hemskheter som ska komma att ske när hon inte längre finns där för att hålla ordning. Underliga tider kommer också. Naturen tycks ha vänt sig mot människorna i Bro socken, med översvämningar, stormar och torka. Människorna

⁷⁴ Johansson 2003, s.96.

⁷⁵ Lagerlöf 2007, s.42.

tappar i sin tur all sans och besinning, utför handlingar där lidelsen får styra, och det blir så småningom stor nöd i byn.

Boken är uppbyggd av en mängd olika separata men avslutade avsnitt, som alla beskriver ett enskilt händelseförlopp, men som ändå hänger samman i en större ram. Gösta Berling finns ingalunda med i varje avsnitt, men berättelserna knyter alla an till Bro socken och dess befolkning som alla blir påverkade av kavaljerernas härjningar på Ekeby.

7.1.2 Nostalgisk stilistik och modern kontext

Det första som slår en är att naturbeskrivningen allmänt har ett tydligt nostalgiskt skimmer över sig. *Gösta Berlings saga* utspelar sig någon gång i slutet av 1820-talet och historien har en sagokaraktär med inslag av folksagor, sägner, myter och fabler. Handlingen utspelar sig i en tid då romantiken nådde sin höjdpunkt. Även naturen skildras på ett sätt som visar att det är en förgången tid. Naturen är besjälad och ofta magisk och befolkad av naturväsen. Det är inte en naturbeskrivning där allt neutralt och objektivt registreras, som i *Händelser vid vatten*. Ofta träder en berättarröst fram, varpå det subjektiva och karaktären av en saga som berättas blir än starkare. Denna berättarröst är tillbakablickande. Berättarrösten hör hemma i Lagerlöfs nutid och ser nostalgiskt tillbaka på en svunnen tid – den tid då järnbruken i Värmland hade sin guldålder. Denna tid beskrivs av de gamla som var med:

Då körde slädarna upp till förstutrappan, då ilade hästarna bort genom mörka skogar med de glada, unga människorna, då yrade dansen, och fiolsträngarna sprungo. Med dunder och brak brusade äventyrens vilda jakt runtom Lövens långa sjö. På långt håll hördes dess dån. Skogen sviktade och föll, alla ödeläggelsens makter sluppo lösa. Vådelden flammade, forsen härjade, vilddjuren ströko hungriga kring gårdarna. Under de åttafotade hästarnas hovar trampades all stilla lycka till stoft. Varhelst jakten brusade förbi, där lågade människens hjärta upp i vildhet, och kvinnorna måste i blek förfäran fly från sina hem. Och vi unga sutto undrande, tysta, hemska till mods och dock lycksaliga. ”Sådana människor!” tänkte vi. ”Vi ska aldrig se deras likar.”⁷⁶

Gösta Berlings saga skrevs i en tid då processen mot kapitalismen och det moderna västerländska samhället hunnit långt. Max Weber beskriver en avförtrollning av världen där uppfattningen av världen som tidigare betraktats i ljus av myter och symboler ersattes av ett rationellt och vetenskapligt betraktelsesätt. Kapitalismens utveckling ledde till storskalighet och effektivitet och i Värmland fick järnbruken läggas ner ett efter ett. Man kan i *Gösta Berlings saga* se en genomgående romantisering av det förgångna som en tid då livet var ett enda långt äventyr, en tid då människorna verkligen *levde* och inte begränsades. Vilket kan kopplas till Webers uppfattning om byråkratiseringen som en av de största tendenserna i det moderna livet. Här uttrycks en uppfattning om den moderna tiden som förstörande något ursprungligt och levande inom människan. Den svunna tiden beskrivs visserligen som en farlig tid, där hotet framförallt kommer från naturen. Hungriga vilddjur stryker runt husknuten och övernaturliga naturväsen som skogsrå, sjörå, häxor och förtrollade djur finns i skogen. Man kan se en längtan tillbaka till denna tid innan ”avförtrollningen” kommit in och tagit bort all magi och förtrollning. Enligt Raymond Williams finns det ständigt en längtan bakåt till något mer ursprungligt och ”äkta”. Hur långt bak man än går i tiden så finns det en romantisering av det som precis varit. I och för sig kan man kanske tänka

⁷⁶ Ibid., s.120.

sig att denna tendens blev allt starkare ju tydligare kapitalismen och byråkratiseringen växte sig.

I *Gösta Berlings sagas* framställning av naturen och människans relation till denna tycker jag mig dock märka två ideologiska strömningar genom boken. Dels urskiljer jag en antropocentrisk, kristet inspirerad linje där människan anses avskild och högre stående än naturen, vilket kanske är den mest framträdande linjen. Dels finns även en djupekologisk ansats utgående från en uppfattning om naturens egenvärde, där naturen värderas högre än kulturen, eller åtminstone anses ska uppvärderas. Hit hör även temat med naturen som en frigörande och fascinerande kraft.

7.1.3 Naturen som subjekt – djupekologi i *Gösta Berlings saga*

Det är främst landskap i stora svep som beskrivs och ingenting på detaljnivå. Ibland uttrycks landskapet någorlunda objektivt och realistiskt, men oftast är det en mycket subjektiv känsla hos ”berättaren” som får styra. Landskapet och delar av naturen som träden, skogen och vattnet framträder som besjälade och får mänskliga egenskaper:

Sjön har sin början ganska långt uppe i norr, och där är ett härligt land för en sjö. Skogen och bergen upphöra aldrig att samla vatten åt den, strömmar och bäckar störta ner i den året om. Den har fin, vit sand att sträcka ut sig på, uddar och holmar att avspegla och beskåda, näck och sjörå har fritt spelrum där, och den växer sig hastigt stor och skön. Där uppe i norr är den glad och vänlig. Man ska bara se den en sommarmorgon, när den ligger yrvaken under dimslöjan, för att märka hur munter den är. Den gäckas först en stund, kryper sakta, sakta fram ur det lätta omhöljet, så trolskt vacker, att man knappt kan känna igen den, men så kastar den med ett ryck av sig hela täcket och ligger där blott och bar och rosig och glittrar i morgonljuset.⁷⁷

Naturen får inte bara egenskaper utan även en egen röst, eller snarare, den talar med flera egna röster. Bergen och slätten bråkar i all vänskaplighet:

- Det är ju alldeles nog, säger slätten till bergen, om ni ställer upp era murar runtomkring mig, det är trygghet nog för mig.
Men bergen vilja inte lyssna till sådant tal. De sända ut långa räcker av kullar och kala högslätter ända ner till sjön. De resa härliga utsiktstorn på varje udde och lämna i själva verket sjöstranden så högst sällan, att slätten blott på några få ställen kan rulla sig i strandbäddens mjuka sand. Men det lönar sig inte, att den försöker beklaga sig.
- Var du glad, att vi står här! Säg bergen. Tänk på tiden före jul, när de dödkalla dimmorna dag efter dag rullar fram över Löven! Vi gör god tjänst där vi står.⁷⁸

Detta grepp kallas för pathetic fallacy, som i svensk översättning blir ”det patetiska felslutet”. Det innebär att man låter landskap, djur och naturen i stort ha mänskliga känslor, erfarenheter och tankar. Det finns enligt Källholm de som menar att det måste komma fler författare som fungerar som ”språkrör för naturen” som man anser utgör ett ”tystat subjekt”.⁷⁹ Enligt Schultz så har naturen blivit det ”tysta andra” som inte kan försvara sig och som ses som ett objekt och inte ett subjekt.⁸⁰ Inom djupekologiska tankegångar vill man ge naturen en status som subjekt.⁸¹ Man vill ha ett ekocentriskt synsätt istället för ett antropocentriskt. Enligt detta synsätt kan man se den subjektstatus som Lagerlöf förlämnar sin natur som en ekocentrisk och djupekologisk ansats att ge naturen en egen röst.

⁷⁷ Ibid., s.27.

⁷⁸ Ibid., s.28f.

⁷⁹ Källholm 2007, s.34.

⁸⁰ Schulz 2007, s. xvi.

⁸¹ Ibid.

Ekologisk filosofi utmärks av holism, det vill säga idén om att livet här på jorden bör ses som en enda helhet där varje mindre del har betydelse för det stora hela, samt avståndstagande från ett antropocentriskt, människocentrerat synsätt på livet.⁸² Holism är ett helhetstänkande som varit viktigt för ekologins framväxt. Det ekologiska tänkandet grundar sig alltså på tanken om ett kretslopp där alla delar är i balans, men om en del rubbas så rubbas också alla andra delar. Detta kretsloppstänkande finns representerat i *Gösta Berlings saga*. I grunden kan man läsa hela historien som ett rubbat kretslopp. Under kavaljerernas tid försummar man allt arbete och gör brännvin av säden istället för bröd. Förfallet av civilisationen och byns försummande är kavaljerernas verk. Man kan se det som att relationen mellan människa och natur har blivit satt ur balans. När kavaljererna bryter den gällande ordningen så är det ett kretslopp som blivit rubbat. Med det kommer också översvämningar, stormar, och sist men inte minst den stora torkan, som håller på att ödelägga trakten. Detta kan även ses som en naturens hämnd på kavaljerernas högmod och ignorans som har rubbat balansen och utnyttjat naturen. Den stora obalansen kan alltså ses som en naturens ”vedergällning” för människans högmod. Det är inte svårt att associera till dagens klimatförändringar, då människan övertrasserat naturens resurser vilket lett till naturkatastrofer. Naturen får en egen röst, den röst som enligt vissa ekokritiker så länge har blivit ignorerad. Vid översvämningen vid kvarnen talar vågorna:

Nu är frihetens dag... Bort med människor och människors verk! De ha sotat oss med kol, de ha dammat oss med mjöl, de ha lagt arbetsok på oss som på oxar, kört oss i ring, stängt oss inne, hämmat oss med dammluckor, tvungit oss att dra de tunga hjulen, att bära de otympliga timmerstockarna. Men nu ska vi vinna friheten.

Frihetens dag är kommen! Hören det, vågor uppe i Björksjöälven, hören det, bröder och systrar i myr och träsk, i bergbäck och skogsälv! Kommen, kommen! Störten er ner i Björksjöälven, kommen med friska krafter, dånande, väsande, färdiga att bryta sekelgammalt förtryck, kommen!⁸³

Anne Odenbring talar om hur det kan vara problematiskt att läsa ekocentriska texter som skrevs innan ekologins genombrott, t.ex. naturromantiska 1800-talsromaner. Ekologin är ju en modern idé, som visserligen har funnits sedan 1920-talet men som inte slog igenom förrän på 1960-talet. Detta hindrar dock inte att även äldre texter kan uttrycka ekologiska tankegångar. Man får då leta efter fragment och idéer som tillsammans kan utgöra ett större mönster.⁸⁴ Odenbring studerar själv D.H. Lawrences verk, och ekologiska idéer i dessa. Hon visar t.ex. hur Lawrence formulerar en tidig kritik av modernismen och uttrycker en samhörighet med ”allt levande”. Och hur även vid denna tid interaktionen mellan människa och natur i litteraturen kunde fungera som något mer än bara en vacker fond.⁸⁵ I *Gösta Berlings saga* finns dock tankegångar som inte bara är fragment, utan tydliga ekologiska tankegångar. Jagberättaren talar om ”livets kretsgång” som vi alla ingår i:

Om döda ting kunde älska, om jord och vatten skilja vänner från fiender, ville jag gärna äga deras kärlek. Jag ville, att den gröna jorden inte kände mina steg som en tung börda. Jag ville, att hon gärna mig förläte, att hon för min skull såras med plog och harv, och att hon villigt öppnade sig för min döda kropp. Och jag ville, att vågen, vars blanka spegel sönderslås av mina åror, hade samma tålmod med mig, som en mor har med ett ivrigt barn, när det klättrar upp i hennes knä utan att akta högtidsdräktens oskrynkade siden. Med den klara luften, som dallrar över de blåa bergen, ville jag vara vän och med den blänkande solen och de vackra stjärnorna. Ty det synes mig ofta, som om de döda tingen skulle känna och lida med de levande. Inte är skrankan mellan dem och oss så stor, som människor tro. Vilken del av jordens stoft är det, som inte har varit

⁸² Odenbring 2007, s. 5.

⁸³ Lagerlöf 2007, s.231.

⁸⁴ Odenbring 2007, s. 4.

⁸⁵ Ibid., s.5.

inne i livets kretsång? Har inte vägens kringdrivande stoft smekts som mjukt hår, älskats som goda, välgörande händer? Har inte vattnet i hjulspåret fordom strömmat som blod genom klappande hjärtan?⁸⁶

Även Gösta Berling själv ger uttryck för en djupekologisk föreställning då han vill offra sig för en björns skull. Man kan se detta som ett ifrågasättande av den ideologiska idén att människor ständigt ska räknas som högre stående än djuren. Gösta Berling vägrar att skjuta björnen som kavaljererna jagat efter:

Och där kommer den stora björnen rätt emot honom, blind på ena ögat av ett hugg med en kavaljers kniv, halt på ena benet av en kula från en kavaljers bössa, vresig och ruggig, ensam, alltsedan de ha dödat hans hustru och bortfört hans barn. Och Gösta ser honom sådan han är, ett fattigt, förföljt djur, som han inte vill beröva livet, det sista han har kvar, sedan människorna ha tagit ifrån honom allt annat.

”Må han döda mig” tänker Gösta, ”men jag skjuter inte”.

Och medan björnen störtar fram emot honom, står han stilla alldeles som på parad, och när skogskonungen står rätt framför honom, skyldrar han gevär och tar ett steg åt sidan.⁸⁷

Gösta visar medlidande med björnen, och tar avstånd från det inlärdas antropocentriska synsättet och normen att vilddjur är människans fiende och förtjänar att dödas. Han uttrycker istället dåligt samvete över vad människan har tillfogat djuret. Odenbring skriver om något liknande i en av D.H. Lawrences texter, där en kvinna möter en orm och fylls med vördnad: ”istället för att begränsa sig till ett traditionellt hierarkiskt tänkande ser hon nu hela bilden, där världen består av många mindre delar som tillsammans bildar en enhet, en helhet. Denna syn på livet för tankarna till en av den ekologiska filosofins grundidéer om att allt hänger ihop”.⁸⁸ Samma sak kan sägas gälla Göstas möte med björnen.

Djupekologin med dess etiska förhållningsregler och målsättningar har blivit anklagad för att vara misantropisk och dra levnadsreglerna för människan för långt. Enligt djupekologin skulle det ju, om man drar det långt och är krass, vara som mest ekocentriskt för människan att aldrig födas, eller att dö så fort som möjligt för att göra minsta möjliga avtryck i naturen. I ljuset av detta kan det vara intressant att nämna karaktären Sintram, den elake brukspatron på Fors. Han är ondskefull, illasinnad och älskar att lägga sig i och så split bland byns befolkning. Sintram antas vara i lag med den onde, djävulen. Han står i motsättning till kristna och mänskliga dygder, skyr arbete och moral. Sintrams högsta önskan är på väg att slå in – att det ska bli nöd, att alla människor ska få lida, och att slutligen hela bygden ska stå öde. Han vill sluta en pakt med djävulen för att lyckas med detta.

... den elake ville lägga landet öde, så långt som Bro kyrktorn syntes. Han ville se skogen skymma bort kyrkan. Han ville se björn och räv bo i människornas boningar. Åkrarna skulle ligga obrukade, och varken hund eller hane skulle höras i de trakterna.⁸⁹

Han älskade öde trakter och obruten mark. ... Bort, säger jag, bort med människorna! Jag tycker inte om dem.⁹⁰

Sintram önskar bort människorna, precis som de frisläppta vågorna vid översvämningen några citat tidigare. Det är intressant att Sintram, som framställs som djävulens hantlangare och symbolen för det onda, har som högsta önskan att trakten ska bli *öde* och tom på människor. Inte som man kunde tro, i första hand, ondska på jorden. Sintram

⁸⁶ Lagerlöf 2007, s.344-345.

⁸⁷ Ibid., s.111-112.

⁸⁸ Odenbring 2007, s.13.

⁸⁹ Lagerlöf 2007, s.278.

⁹⁰ Ibid., s.414.

önskar visserligen krig och nöd, men främst för att det ska leda till en utplåning av människorna, att all civilisation ska störtas, att den mörka skogen ska få växa igen, att varken åkerbruk eller jakt längre ska få finnas. Troligtvis var denna aspekt ingenting medvetet vid textens tillkomst, och även om Sintram inte önskar bort människan av omsorg för naturen så är det intressant att detta resonemang sett med moderna ögon kan ses som relaterat till det djupekologiska tänkandet.

Även om många skulle ställa upp på djupekologins strävan mot ett mer jämställt förhållande där människan ska visa respekt mot naturen, finns det således vissa problem med djupekologin. Soper påpekar exempelvis att om, i enlighet med denna filosofi, precis allt liv ska betraktas som likvärdigt så kan man t.ex. inte använda sig av penicillin, som då skulle kränka bakteriers inneboende rätt till liv.⁹¹ Problem uppstår så när djupekologin i sin mest idealiserade form misstänkliggör hela den kulturellt betingade dimensionen av tillvaron. Av detta följer att man också kommer att misstro den vetenskapliga metoden som utgörande en källa till kunskap. När sedan tomrummet efter den förvisso ofta antropocentriska, men verklighetsbetingade, naturvetenskapliga ekologin enligt Garrard fylls med österländsk religion som Taoism och Buddhism, heterodoxa figurer ur kristendomen, shamanism och annan spirituellt mysticism framstår djupekologin snarare som kontraproduktiv, kanske till och med i långa loppet skadlig för miljön. Miljövänner som försöker lösa problem på vetenskaplig grund kan då bli anklagade för att vara ”anti-ekologiska”, inte för att projektet skadar miljön, utan för att tillvägagångssättet strider mot den ekologiska filosofin.⁹²

Även det patetiska felslutet, att ge natur och djur mänskliga känslor och tankar, har i sig själv kritiserats starkt av forskare. Det anses vara något antropomorfskt, antropocentriskt och naivt. Beteckningen har fått sitt namn efter att man felaktigt lokaliserar känslor – pathos – i exempelvis berg och träd. Ibland blir detta grepp också i *Gösta Berlings saga* tydligt endast en projicering av mänskliga värderingar. Naturen får mänskliga känslor som ibland dras mycket långt, som senare ska visas då naturen framställs som ond och blodtörstig. Naturen gråter även och suckar över saker som den, om den hade mänskliga känslor, rimligen borde vara ”glad” över, t.ex. att folk inte arbetar och exploaterar naturresurserna. Naturen talar och bryr sig om mänskliga belägenheter. Ett talande exempel för detta utgörs av en episod var kavaljererna märker hur naturen är förfärad över hur de har äventyrat Ekebys ära med att ha festat istället för att se till att bryta järnmalm under vintern. Detta har lett till att de inte har något att skicka ner till Göteborg när våren kommer, vilket innebär en stor, offentlig skam:

... deras hjässor äro tyngda av sorg, ty de höra hur all naturen hänler åt Ekeby, och de tycka, att marken darrar av snyftningar, att träden hota dem med vredgade åtbörder och att gräs och örter klaga över att Ekeby ära är gången.⁹³

Här reduceras naturen till en metafor för mänskliga känslor. Detta visar hur vanskligt det kan vara att i syfte att tala ”för” naturen låta den tala mänskligt språk. Här uttrycks antropocentriska värderingar som visar på människan som det högsta som även naturen bugar sig självmant för. En sådan typ av föreställning om människans relation till naturen härstammar delvis ur en kristen ideologi.

⁹¹ Soper 1995, s.257.

⁹² Garrard 2004, s.23.

⁹³ Lagerlöf 2007, s.254.

7.1.4 Kristna och hedniska teman

Parallellt med den djupekologiska linjen där idealet är att leva i samklang med naturen figurerar kristendomen i *Gösta Berlings saga* som ett framträdande korrektiv för människornas leverne. Det finns en uppfattning hos bokens karaktärer att Gud använder sig av naturmakter för att straffa människorna när de inte lever i enlighet med dennes bud. Det första tecknet från Gud under detta ofredens år blir att han sänder blodtörstiga vargar att jaga Anna Stjärnhök och Gösta Berling under en äventyrlig slädfärd efter Göstas häst Don Juan, då snön glittrar och månen lyser. Gösta har egentligen uppdraget att hämta hem Anna till hennes fattige trolovade Ferdinand, vilken hon har tänkt överge för en rik, äldre man som hon inte älskar. Gösta Berling kan dock inte stå emot Annas skönhet, och hon själv kan inte motstå Gösta, utan beslutar sig för att istället ge sig åt honom. Vargarna som jagar dem antas vara utsända av Gud för att förhindra att de ska begå denna stora synd:

Gråa gestalter skymtade förbi dem, de vita tänderna blänkte i vida gap, och de glödande ögonen lyste. De tjöto av hunger och blodtörst. De blänkande tänderna voro färdiga att hugga in i mjukt människokött.⁹⁴

- Anna, sade han, när de höllo vid trappan, Gud ville det inte.
... Du var skön och synden ljuv. Gösta Berling är så lätt att locka. ... O, du min älskade! Han där uppe leker med vår vilja. Nu är det tid, att vi böjer oss under den tuktande handen. Säg att du från denna dag vill ta din börda på dig!⁹⁵

Denna Gud har således en kristen morals efterlevande som rättesnöre när han utdelar sina straff. Torkan och naturkatastroferna tolkas ofta som komna från en straffande Gud. Naturkatastroferna kallas ju för "Guds storm", och människorna relaterar ofta till naturen som Guds:

- Det är någon, som Guds hand söker, säger folket.
Och envar slår sig för sitt bröst och säger:
- Är det mig? O moder, o natur, är det mig? ... Är det i vrede mot mig som den stränga jorden förtorkas och hårdnar? Och detta eviga solsken, strömmar det i sin blidhet varje dag från en molnfri himmel för att hopa de glödande kolen på mitt huvud? Eller om det inte är mig, vem är det, som Guds hand söker?⁹⁶

Först anklagar man den snåle, elake Brobyprästen för att ha dragit på sig Guds straff och hungersnöden, men när denne ångrar sig, blir god och ber Gud om regn, så kommer äntligen regn. "Gud låter regn falla".⁹⁷ Detta tolkar folket som att det inte är prästen, utan kavaljererna med sitt ogudaktiga, och otuktiga leverne som Guds vrede riktar sig emot. De beger sig rasande till Ekeby för att straffa dessa för allt ont som gått ut över bönderna. Kavaljererna anses ha dragit på sig Guds straff genom att driva iväg majorskan och för att genom sitt ständiga festande ha förstört gården. Det finns således en kristen, moralisk dimension inblandad i naturkatastroferna. Guds straff kommer över människorna när de inte lever uppoffrande, utan istället gör brännvin av säden och så vidare. I föregående avsnitt diskuterades den besjälade naturen i en djupekologisk kontext. Även här aktualiseras en form av besjälad natur, men nu inte på ett panteistiskt sätt av ett opersonligt väsen. Här är en grym, gammaltestamentlig Gud som styr naturen och åstadkommer olika katastrofer för att straffa människorna. Precis som i Bibeln, där Gud sänder syndafloden eller svärmar av gräshoppor efter människorna för att straffa

⁹⁴ Ibid., s.66.

⁹⁵ Ibid., s.66-68.

⁹⁶ Ibid., s.347.

⁹⁷ Ibid., s. 355.

dem, så uppfattas det som att Gud i *Gösta Berlings saga* sänder nöd och naturfenomen över byn för att straffa befolkningen som lever syndigt.

Enligt Kate Soper så finns en kristen föreställning om en hierarkisk kedja över allt jordiskt liv, där människan står högst. Denna föreställning har ofta lett till att människan ser sig som ”herre över resten av djuren på jorden, och det växtliga livet”.⁹⁸ Det ansågs vara Guds vilja att människan exploaterade naturen.⁹⁹ Detta har ofta rättfärdigat en instrumentell användning av jordens resurser och miljöförstöring/utsugning.¹⁰⁰ Till skillnad från många äldre religioner så etablerade kristendomen en extrem dualism mellan människa och natur.¹⁰¹ Vissa forskare pekar på att kristendomen ersatte en mer ”jordvänlig” religion. Många av de gamla, paleolitiska religionerna hade en kvinnlig ”jordgudinna” med föreställningar om en ”moder jord”, som ersattes med en manlig ”himmels gud”.¹⁰² Med kristendomen uppstod en skarp hierarki med en nedvärdering av jorden och en uppvärdering av himlen. I konsekvens av detta följde även en överordning av det andliga (och mänskliga) över det materiella (och organiska). Detta medförde en föreställning om en dualism mellan kropp och ande, där en ren själ som ger inträde till himmelriket är viktigare än vad som händer med den fysiska jorden. Därför är kristen moral mer inriktad mot hur man ska bete sig dygdigt människor emellan, än en moralisk inställning till naturen. På detta sätt kan denna ideologi sägas stå i motsatsställning till den djupekologiska ideologin, som fokuserar sina etiska regler på människans förhållande till naturen. Vissa forskare menar att naturens funktion inom kristendomen har degraderats till att endast vara att tjäna människan.¹⁰³

I den kristna moralen ingår även arbetet som en viktig ingrediens. Det finns en syn på naturen som innebär att människan är skyldig att nyttja den, för att ta hand om de gåvor Gud har gett människan. Det är en plikt att arbeta och bruka jorden och en *synd* att inte göra det. Därför straffar Gud Bro socken när sädesfälten lämnas öde och nöjen prioriteras. Denna konflikt mellan arbete och nöje går som en röd tråd genom hela *Gösta Berlings saga*. Det framstår som en luthersk moral där arbetet ofta framställs som den enda rättmätiga och riktiga vägen till ett gott liv är ofta tongivande. Försakelse, botgöring och skuld är centrala begrepp. Det strävsamma folket i Bro socken arbetar oförtrutet på, trots hårda villkor:

Åkerbruket kunde inte föda dem. På den tiden klädde sig slättens invånare i hemvävda kläder, åto havrebröd och nöjde sig med en dagspenning av tolv skilling. Nöden var stor bland många av dem, men den blev ofta lindrad av ett lätt och glatt sinnelag och av en medfödd händighet och duglighet.¹⁰⁴

Det är en bild av ett gott folk som arbetar och tjänar sin Gud. Man tar det tunga arbetet med ro, och tar gudfruktigt emot Guds gåvor. Det påminner om föreställningen som finns om pastoralens invånare, som lever fattigt, men i harmoni. Det landskap som framställs som det goda och kristna är således också här det domesticerade, pastoralala landskapet, där det syns att människor har jobbat. Pastoralens uppkomst kan härledas från romarrikets tid, men även kristendomen har enligt Garrard varit betydelsefull i konstruktionen av denna föreställning. Pastoralen är ett landskap som utmärks av sin

⁹⁸ Soper 1995, s.23.

⁹⁹ Garrard 2004, s.38.

¹⁰⁰ Soper 1995, s.23.

¹⁰¹ Garrard 2004, s.38.

¹⁰² Ibid., s.61.

¹⁰³ Ibid., s. 38.

¹⁰⁴ Lagerlöf 2007, s. 30.

harmoni mellan människa och natur. Själva landskapet är idylliskt, men framförallt är det kuvat av människor. I *Gösta Berlings saga* framställs ofta denna typ av uppodlat och framkomligt landskap som det eftersträvansvärda: ”Granskogen står inte där, som här på Berga, och skymmer bort den sköna världen, utan jag ser över vida hav och soliga slätter ...”¹⁰⁵ Det landskap som är modifierat och domesticerat av människor är ett gott landskap, i motsats till okontrollerad vildmark. I kapitlet ”Liljecronas hem” beskrivs en vacker pastoral. Kavaljeren Liljecrona brukar emellanåt tröttna på det vilda kavaljerslivet och flyr då hem tillbaka till fru och barn. Han går en morgon omkring på sin gård och blir rusig av all skönhet:

Vackrare ställe fanns inte. Gräsplanen framför huset låg i en sakta sluttning och var täckt av fint, ljusgrönt gräs. Det fanns inte make till gräsplan. Fåren fingo beta på den och barnen rasa där med sina lekar, men den höll sig ändå alltid lika tät och grön. Lien gick aldrig över den, men minst en gång i veckan lät husmodern sopa bort alla stickor och strån och torra blad ur det friska gräset.¹⁰⁶

På hans egendom gick allt sin lugna gång. Allt frodades och växte under den milda husmoderns hägn. Alla gingo i en stilla lycka där på gården. Allt, som annorstädes skulle ha alstrat split och bitterhet, gick där förbi utan klagan och smärta. Allt var, som det skulle vara.¹⁰⁷

Den pastorala naturen används ofta till att reflektera över mänskliga belägenheter, snarare än för att visa på ett intresse för naturen i sig själv, vilket kan ses som antropocentriskt. Det finns en nostalgisk syn på naturen i stort och pastoralen i synnerhet. Precis som i Liljecronas hem älskas det pastorala landskapet för sin skönhet, snarare än för sin biologiska mångfald. Pastoralen uttrycker en kärlek och omsorg för en för människan avpassad miljö, en ”antropocentrisk natur”, i sig inte seriöst hotad. Då är t.ex. olika slags våtmarker som kärr, sumpmarker och myrar som utmärks av en mycket hög biologisk diversitet, med många hotade arter, egentligen viktigare att bevara. Denna natur har dock enligt Garrard i den västerländska kulturen betraktats med rädsla och avsmak, och man har så ofta som möjligt fyllt ut eller dränerat dessa för att skapa odlingsbar mark.¹⁰⁸ Man kan därmed således även tillägga att utmärkande för pastoralen är en behaglig natur, där människan kan känna sig bekväm och trygg rent fysiskt. Dock är det just det behagliga och bekväma som till slut får Liljecrona att lämna i det trygga och pastorala hemmet, och ger sig av tillbaka till kavaljerslivets mångfald:

Ekeby var tusen gånger sämre, men Ekeby låg mitt i händelsernas virvel. Å, vad där fanns att drömma om och spela om! Hur kunde han leva skild från kavaljerernas bragder och från Lövens långa sjö, runtom vilken äventyrens vilda jakt brusade fram?¹⁰⁹

I analogi med resonemanget om pastoralen som en steril/ofruktbar miljö så upplever Liljecrona en längtan efter något med mer mångfald – både fysiskt och psykiskt. Den vilda naturen, med Värmlands djupa skogar runt Lövens sjö erbjuder en mer äventyrlig och mångfacetterad tillvaro.

7.1.5 Den otyglade naturen

Vildmarken kan sägas stå i motsättning till den trygga pastoralen, då den framställs som en farlig plats för människan. Även vildmarken har dock betydelser som vuxit fram ur kristendomen. Föreställningen om ”vildmarken” som en avskild del av naturen uppkom

¹⁰⁵ Ibid., s.338.

¹⁰⁶ Ibid., s.263.

¹⁰⁷ Ibid., s.268.

¹⁰⁸ Garrard 2004, s.43.

¹⁰⁹ Lagerlöf 2007, s. 268.

ur den judisk-kristna kulturen och historien. Etymologin till ordet ”wilderness” kan enligt Garrard härledas från det anglo-saxiska ordet ”wilddeoren” där ”deoren” är en best som existerar bakom kultiveringens sfär.¹¹⁰ Vidare blev wilderness en kristen föreställning om världen i exil, dit Adam och Eva blev förvisade efter syndafallet (från Edens lustgård – den ideala pastoralen). Vildmarken är också inom kristendomen associerad med Satan, då Jesus blev frestad i en öken fri från människor.¹¹¹ Vildmarken är en trop som karaktäriseras av sin avsaknad av människor. Tropen är inte riktigt så gammal som pastoralen utan har som sagt sitt ursprung i kristendomen. Enligt Petra Hansson, som utgår från Andrew Light, så finns det två sorters tongivande föreställningar om vildmarken - den klassiska och den romantiska. Den klassiska naturen är inte någon romantiserad syn på naturen, utan här anser man naturen vara ”mörk, skrämmande och ogästvänlig”. Detta är inte något landskap för människan, utan tvärtom ska man hålla sig borta därifrån.¹¹² Det är en skarp åtskillnad mellan civilisationen och denna vilda natur.

En sådan ”skrämmande” natur finns också representerad i *Gösta Berlings saga*. De vilda djuren framställs som människans fiende; ”Mördande vargar,” ”onda björnar” och ”naturen vill människan ont”. Det är en kristen föreställning att med syndafallet så blev djuren (och naturen) onda, men när himmelriket ska komma så ska djuren bli goda igen och människa och djur ska leva i harmoni:

De finns som tror han ska komma åter. Då ska han lägga jorden under sitt välde och styra den. Det ska bli ett härligt kungarike av den sköna jorden. Det ska stå i tusen år. Då ska de onda djuren bli goda, små barn ska leka vid huggormens bo, och björnar och kor ska beta tillsammans.¹¹³

Men som det är nu så är djuren människans fiende:

I skogarnas mörker bo oheliga djur, vilkas käkar äro väpnade med hemskt glimmande tänder, eller vassa näbbar, vilkas fötter bära skarpa klor, som längta efter att klänga sig fast vid en blodfylld hals, och vilkas ögon glimma av mordlust.¹¹⁴

Enligt detta resonemang så skulle det riktiga tillståndet för djuren och naturen vara att vara domesticerad, och den vilda naturen vara ett beklagansvärt undantag i väntan på det rätta tillståndet. Vildmarken framställs som en fristad för vilda bestar som endast vill människan ont. Det är en farofylld plats för människan, och många av dessa föreställningar bygger även på gammal vidskepelse, sägner, skrock och folktro om den onda naturen.

Där bor lodjuret, som folk kallar göpa, ty i skogen åtminstone är det farligt att nämna dess rätta namn. Den, som har talat om det om dagen, må väl se om fårhusets dörrar och gluggar mot kvällen, ty eljest kommer det. Det klättrar rätt uppför fårhusväggen, ty dess klor äro starka som stålagnlar, glider in genom den trängsta glugg och kastar sig över fåren. Och göpa hänger sig vid deras strupe och dricker blod ur halsådern och mördar och river, ända tills vartenda får är dödt. Den upphör inte med sin vilda dödsdans bland de förskrämda djuren, så länge något av dem ger ett tecken till liv.

... Och där bor den förfärligaste av dem alla, björnen, som har tolv mans styrka och som, när han har blivit slagbjörn, blott kan fällas med silverkula. Kan något ge ett djur mera av förskräckelsens nimbus än detta, att han blott kan fällas med silverkula? Vad är det för dolda, förfärliga krafter, som bo inom honom och göra honom hård för vanligt bly? Kan inte ett barn ligga vakent i många timmar, rysande för detta onda djur, som de onda makterna skydda?¹¹⁵

¹¹⁰ Garrard 2004, s.60.

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Light enligt Hansson 2007, s. 64.

¹¹³ Lagerlöf 2007, s.196.

¹¹⁴ Ibid., s.107.

¹¹⁵ Ibid., s.107f.

Det är en övernaturlig natur som står i motsatsställning mot kristendomen. Här finns kopplingar till en gammal folketro, med t.ex. föreställningen om björnen som endast kan skjutas med en silverkula av klockmalm, stöpt en torsdagsnatt vid nymåne. Eller föreställningen att uven inte är en riktig fågel, utan en gast som kan susa ner och hugga ut ens ögon om man härmar honom. Naturen är ”onaturlig”, okristlig, ogudaktig och ohelig.

Ondskefull är naturen, lömsk som en sovande orm, intet kan man tro. Där ligger Lövens sjö i härlig skönhet, men tro honom inte! Han lurar på rov: varje år måste han uppbära sin skatt av drunknade. Där ligger skogen, lockande fridfull, men tro honom inte! Skogen är full av oheliga djur, besatta av onda trollpackors och mordlystna skojares själar.

Tro inte bäcken med det lena vattnet! Det har häftig sjukdom och död med sig att vada i den efter solnedgången. Tro inte göken, som gal så muntert om våren! Mot hösten blir han hög med bistra ögon och hemska klor! Tro inte mossan, inte ljungen, inte berghällen! Ond är naturen, besatt av osynliga makter, som hata människan. Intet ställe finns, där du kan sätta din fot i trygghet.¹¹⁶

Här kan man se en extrem form av det patetiska felslutet, där djuren inte bara tillskrivs mänskliga egenskaper, som att de är onda mördare när de dödar för mat – de är även övernaturliga – i maskopi med Satan själv.

Det finns även ”onda” naturväsen i människoskepnad som kan skada människorna. Dovres häxa framställs som övernaturlig, urgammal och kommen ur de djupa skogarnas ”ulvahålor”. När hon begär en läcker, nyrökt skinka ur Grevinnan Märta skaffereri inser denna inte hennes stora makt. Hon vänder ryggen åt ”tiggarkärningen” med orden att hon hellre gav fläsket åt skatorna. Dovres häxa dömer i vrede den högfärdiga grevinnan Märta till att hädanefter ständigt vara följd av en enorm fågelsvärm med skator, som kastar sig över henne med pickande näbbar så fort hon vågar sig utanför dörren.

Vad söker den gamla från fjällen i dalarnas grönska? Tiggande kommer hon. . . . När låg väl ungdomens skära glans över det breda ansiktet med den bruna hyn, som skiner av fett, över plattnäsan och de smala ögonen, som glimma fram ur smutsen liksom eldkol ur grå aska? . . . Flera hundra år har hon levat.¹¹⁷

Hon framställs som ful och lysten efter gåvor, men det finns även en fascination för Dovres häxa och hennes krafter. Plötsligt framställs också en naturens representant som maktmässigt jämbördig med den kristne guden. Hon är kapabel, precis som Gud, att straffande sända naturmakterna över människan:

Mäktig är hon. . . Hagel kan hon mana fram, blixtn kan hon styra. Hon kan föra hjordar vilse och sända varg på fåren. Föga gott kan hon verka, men mycket ont. . . För henne, som tror på Tor, jättedödaren, och på mäktiga finska gudar, äro de kristna som tama gårdshundar för en grå ulv. Otamd som snöstormen, stark som forsen, kan hon aldrig älska slättbygdens söner.¹¹⁸

Dovres häxa står i motsättning till kristendomen, men också till den domesticerade miljön – ”slättbygden” kan hon aldrig älska. Det finns en tydlig ambivalens i framställningen. Dovres häxa är inte bara ond. Grevinnan framställs som högfärdig, självbelåten och föraktfull, vilket kan tyckas förtjäna ett straff oavsett om man är kristen eller hednisk.

Det vilda landskapet kan också vara fascinerande och lockande. Det finns som sagt en klivenhet i synen på de naturväsen som förekommer. I *Gösta Berlings saga* figurerar

¹¹⁶ Ibid., s.108-109.

¹¹⁷ Ibid., s.269.

¹¹⁸ Ibid.

skogsfrun, som fruktas av folket, men som även framställs som fager och erotiskt lockande, med sitt långa strida hår och sin gröna klänning:

... vildjurssvansen släpade mellan hennes fötter, och hon hade all skogens vildhet och doft med sig.¹¹⁹

Kavaljeren Kevenhüller blir trollbunden av henne och hon ger honom gåvan att kunna uppfinna underverk, men dock bara ett av varje slag. Till slut blir han tokig av denna begränsning och ber att hon ska ta tillbaka sin gåva, ”Jag känner dig, och jag har alltid känt dig, sade den stackars mannen, du är snillet. Men ge mig nu fri! Tag din gåva ifrån mig! Tag underverksgåvorna ifrån mig!”¹²⁰ Skogsfrun sysslar med trolldom men är egentligen inte ond. Hon representerar, åtminstone för Kevenhüller, ”snillet”, som han dock inte kan hantera. ”Geniet” kan ses som en motsats mot den ”oskyldiga” men okunniga människan som är det kristna idealet. Här kommer denna konflikt mellan det kristna, dygdiga och det lockande och mångfaldiga.

7.1.6 Den idealiserade vildmarken – naturen som befriare

I takt med att industrisamhället och urbaniseringen började slå igenom så kom vildmarkens frånvaro av människor att värderas som något positivt. Vildmarken får då representera en fristad, något rent och oförstört, i motsättning till det urbana. Även denna föreställning finns representerad i boken genom en beskrivning av en vallgosse och en vallflicka. De lever djupt inne skogen i ett litet torp, en bostad som slättfolket finner otänkbar. Men barnen lever i frid och harmoni med allt i skogen. ”... de fruktade varken orm eller rå, sådant som hörde skogen till, och den var deras hem”.¹²¹ Pojken tvingas dock ut i krig, och när han kommer hem är hans sinne mörkt. Han har sett för mycket av ”världens ondska” och ”människors grymma framfart mot människor” för att kunna leva ute i ödemarken:

Nu voro skogens djur hans fiender. Berget, som skymde solen, och myren, som sände dimma, voro hans ovänner. Skogen blir en hemsk bostad för den, som bär på onda tankar.

Ljusa minnen förvärve den, som vill leva i ödemarker! Eljest ser han blott mord och förtryck bland växter och djur, liksom han förut har sett det bland människor. Han väntar ont av allt han möter.¹²²

Man kan på detta sätt se det som att människor har fördärvat det ”rena” barnet, vilket även förstört hans samklang med naturen. Här är det naturen som är idealet och människorna de onda. Detta är en mer romantisk syn på vildmarken. Den romantiska vildmarken ses, precis som pastoralen, som ett ställe dit man söker sig för att undkomma stadens fysiska smuts och moraliska degenerering.¹²³ Skillnaden är att den romantiska vildmarken kännetecknas av en otämjd natur, opåverkad av kulturen, medan pastoralen ju utmärks av ett domesticerat och kultiverat landskap.¹²⁴

Enligt Soper så utmärks den romantiska synen på naturen av en föreställning om naturen som något som ”förlöser” människan från kulturens bojar.¹²⁵ I motsättning står då tänkandet där naturen är något karaktäriserat av syndfullhet och naivitet, som hindrar

¹¹⁹ Ibid., s.396.

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Ibid., s.408.

¹²² Ibid.

¹²³ Hansson 2007, s. 63.

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ Soper 1995, s.29.

oss från att bli ”riktiga” och civiliserade människor. Upplysningen kom som en reaktion på kristendomen och dess metafysik, men behöll dennas dualism där naturen oftast ses som lägre stående än människan, men här på grund av att människan är en förnuftsvarsel och inte för att hon är Guds avbild. Romantiken kom som en reaktion på upplysningens hårda rationalism, och innehöll även den en dualism, men här med naturen som ideal. Den franske författaren och filosofen Jean-Jaques Rousseaus uppmaning att ge akt på medvetandet som ”naturens röst” blev en stor influens för romantiken. Det handlar alltså inte om att gå tillbaka till ett primitivt stadium, utan att genom att upptäcka naturen, både den inre och yttre, komma till frigörelse från alienationen i industrisamhället.¹²⁶ Inom den romantiska rörelsen ansågs det att en riktig poet eller konstnär måste ha förmågan att frigöra denna latent källa till skaparkraft.¹²⁷ Det romantiska naturbegreppet som utmärks av oskyldighet och välvillighet, har bland annat använts i diskurser om sexuell och social frigörelse, i allt från lyriken under poeten Shelleys tid till hippietidens politiska flower power-rörelse.¹²⁸ Även dagens miljöpolitik har ofta byggts på denna idé, där naturen står som ett ideal, vilket även kan ses som en motsatt ståndpunkt till kristendomen.

Karaktären Marianne Sinclair är intressant i ljuset av detta resonemang. Hon kämpar mot ”själviakttagelsens ande” som hon bär inom sig. Hon känner att hela hennes liv har blivit ett skådespel, och att ingenting hon gör eller känner är på riktigt. Hon kan inte vara i nuet, utan känner att ena halvan av henne själv sitter och hånlar åt den andra. Hon känner att själviakttagelsens ande ”plockar isär” hennes själ. Man kan koppla detta till föreställningen om kulturens degenererande inverkan på den från början okonstlade och ”naturliga” människan:

De voro alla omedelbara som barn. Vad lust, som drev dem, följde de. De bara levde det yttre livet, hade aldrig rannsakat djupet av sin själ. Men hon var bliven sådan, som man blir genom att färdas ute ibland människor. Hon kunde aldrig hänge sig helt åt något. Om hon älskade, ja, vad hon än gjorde, stod liksom ena hälften av hennes jag och såg på med ett kallt hånlöje. Hon hade längtat efter en passion, som kom och ryckte henne med sig i vild besinningslöshet. Och nu var han kommen, den väldige. När hon kysste Gösta Berling på balkongen, då hade hon för första gången glömt sig själv.¹²⁹

Då voro isögonen förblindade, då var hånlöjet förlamat, ty passionen hade stormat fram genom hennes själ. Bruset av äventyrens vilda jakt hade dånat i hennes öron. Hon hade varit en hel människa under denna enda, förskräckliga natt.¹³⁰

Hon suckade efter naturen. Hon var trött på detta ständiga spel. Aldrig hade hon en stark känsla. ... O, en sekund av glömska av sig själv! En åtbörd, ett ord, en handling, som inte var beräknad!¹³¹

Hon tänkte på att han dock för en enda gång hade lyckats befria henne från henne själv. Han var väl den ende, som skulle kunna göra det än en gång.¹³²

Marianne försöker vara spontan, men hennes mänskliga plikter som stolthet och förstånd hindrar detta. Soper visar hur synen på naturen som befriande människan ur hennes själsliga bojor har funnits länge. Enligt denna romantiska syn på människans förhållande till naturen så är det den mänskliga kulturen som stoppar henne från att vara

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Ibid., s.30.

¹²⁸ Ibid., s.29f.

¹²⁹ Lagerlöf 2007, s. 91.

¹³⁰ Ibid., s.123.

¹³¹ Ibid., s.125

¹³² Ibid., s.143.

sig själv. Kulturen hindrar och hämmar människans inneboende möjligheter.¹³³ Marianne Sinclair försöker med Rousseaus ord ”finna naturen inom sig” och bli fri från den alienation hon känner inför sig själv. Egenskaper som naturen anses besitta, som ”vildhet” och ”otygladhet” framställs här som något positivt och eftersträvansvärt, som kan frigöra människan. Här är det dessutom den omoraliske Gösta Berling som förknippas med munterhet, äventyr och passion (i motsättning till kristna dygder), som är den som kan frigöra henne från konvensans kvävande tvång. Den ideologiska linjen med naturen inom oss som en väg till lycka blir allt tydligare när den kristne guden ibland glöms bort, och Eros, kärlekens gud, istället utropas som den verkliga härskaren:

O Eros, allhärskande gud!
Du, o kärlek, är den förvisso evige. Gamla äro människorna på jorden, men du har följt dem genom tiderna.
... Alla de gamlas gudar äro döda utom Eros, Eros, den allhärskande.
Hans verk är allt, vad du ser. Han uppehåller släktena. ... Märk med bävan hans närvaro i de döda tingen!
Vad finns, som inte längtar och lockas? Vad finns, som undgår hans välde? Alla hämnens gudar ska falla,
alla styrkans och våldets makter. Du, o kärlek, är den förvisso evige.¹³⁴

Som tidigare sagt så finns det en stor ambivalens i boken, mellan olika ideal. Oftast framställs det kristna; arbetande, botgöring, självuppoffring, kyskhet och ödmjukhet som ett ideal. Mot det står också kavaljerernas utlevelse av omedelbar och spontan lust som ideal och egenskaper som snille, kvickhet, lidelse och passion. Det finns en fascination inför moralbrytare, och den charmige Gösta Berling framställs inte som en ond person trots enleveringar och dryckenskap.

Denna motsägelse skulle jag vilja påstå är sammanlänkad med den ambivalenta synen på naturen. Å ena sidan en fascination och förtjusning över den vilda, otämjda naturen och de förmodade väsen som finns, och där naturen framställs som en egen fascinerande kraft för människorna att söka närma sig. Å andra sidan en världsfrånvänd tendens där den kristna moralen och kärleken till Gud kommer före en kärlek till naturen. Mellan dessa ideal går en konflikt genom hela boken, där utan att avslöja slutet exakt dock den kristna linjen med en fulländad pastoral till slut segrar.

7.2 Händelser vid vatten

7.2.1. Bokens handling

Händelser vid vatten utspelar sig i glesbygsbyn Svartvattnet som ligger i Jämtland, alldeles vid norska gränsen. Berättelsen tar sin början vid tidigt 1970-tal och knyts kring ett bestialiskt mord på två turister i ett tält ute i skogen i ett ödsligt fjällområde. Detta mord präglar alla boende i bygden, och förblir olöst i 18 år. Men det är ändå inte mordet som står i handlingens centrum, utan Svartvattnets människor och landskap, och dessas försök att hitta ett sätt att leva i ett tillstånd av både stillastående och förändring.

Berättelsen binds främst samman kring tre personer, Birger Torbjörnsson, Johan Brandberg och framförallt Annie Raft vilkas berättelser knyts ihop av mordet. Annie Raft är en 33-årig före detta lärare på Mälarpårgårds folkhögskola. Hon kommer från Stockholm med sin sexåriga dotter Mia för att arbeta och bosätta sig i det alternativa

¹³³ Soper 1995, s.29.

¹³⁴ Lagerlöf 2007, s.366-367.

jordbrukskollektivet Stjärnberget, dit hennes tio år yngre älskare Dan redan flyttat. Det är i Stjärnberg som hennes nya, genuina liv ska börja, i ett gröna vågen-kollektiv typiskt för den tiden. Hon anländer med bussen en midsommarafton och har avtalat möte med nämnde pojkvän som ska följa dem den sista biten där inga motordrivna fordon kan ta sig fram. Dan dyker inte upp, och Annie och Mia tröttnar till slut på att vänta och ger sig ut på egen hand i nattens skog och myr för att hitta kollektivet och finner då istället tältet med de knivskurna och lemlästade kropparna vid Lobberån.

Johan Brandberg är en då 16-årig pojke, utanför och utstött i sin egen familj. Han är yngst av fyra bröliga halvbröder som tillsammans med en våldsam far är fruktade i trakten. Han har sameblod från sin mors sida och är studiebegåvad, vilket är nog för att bli utstött i den machokultur som finns inom denna familj. Samma kväll, på midsommarafton, får han nog av brödernas och faderns förtryck och rymmer hemifrån. Han plockas upp på vägen av en medelålders, attraktiv men underlig kvinna som kallar sig Ylja, som tar med honom till Trollevolden, en stor gammal sekelskiftesjaktvilla mitt ute i skogen där mystiska saker pågår, och där han stannar en vecka.

Birger Torbjörnsson är distriktsläkare i bygden. Överviktig och sliten av många års jobb med hembesök, självmord, trafikolyckor och sömnbrist blir han övergiven av sin fru Barbro efter många års äktenskap. Han kämpar mot ”gammpojkstillvaron”, sedan han blivit ensam. Tillsammans med polisen och vännen Åke Vemdahl funderar han mycket på vem som kan ha begått detta mord.

Den andra tidliga tyngdpunkten ligger på tidigt 1990-tal, 18 år efter mordet. Svartvattnet är förändrat, men ändå inte. Man har fått kebabkiosker och ”finn dig själv-föreläsare”, men problemet med avbefolkning och brist på sysselsättning existerar fortfarande. När mordet nu äntligen är på väg att lösas blir det farligt för många personer, och ytterligare ett mord till hinner begås vid samma vatten.

7.2.2 Saklig stilistik och postmodern kontext

Om naturkrafterna hotade människorna i *Gösta Berlins saga* så är det mest framträdande och reella hotet i *Händelser vid vatten* det som riktas mot naturen. Om *Gösta Berlins saga* skrevs i en tid av nationalromantik och svärmeri för naturen så skildrar *Händelser vid vatten* smärtsamt tydligt vad miljöförstöring och överexploatering av naturen har gjort. Skogarna huggs ner till kalhyggen och sjöarna är försurade. En organiserad miljörelse har vuxit fram. Allmänt kan man säga om naturbeskrivningen i *Händelser vid vatten* att den är realistiskt återgiven. Det är en noggrann detalj- och artrikedom i naturbeskrivningen, som ett registrerande kameraöga som uppmärksammar även de obetydligaste små arter. Ekman benämner växter och djur vid dess rätta namn, i mycket större utsträckning än Lagerlöf, som främst beskriver landskap. Det är rödblåra, kabbeleka, nävor, kråkris, olvon, skogskornell, tolta osv. ”Smörboll” nämner Ekman vid dess latinska namn ”trollius.” Naturen i denna bok är neutralt beskriven, jämfört med i *Gösta Berlins saga*, där den framställs som ett tänkande och handlande subjekt. Berättarrösten är objektiv och osynlig till skillnad från *Gösta Berlins sagas* subjektiva berättarröst som träder fram och gör egna reflektioner över handlingen. Är naturen skrämmande eller vacker hos Ekman så ligger det i betraktarens öga, det är alltså gestalterna i boken som tolkar den på olika sätt, inte författarens röst eller berättande. Berättarrösten är saklig och romantiserar inte naturen.

Istället låter Ekman sina *gestalter* romantisera och vara nostalgiska över naturen och det förgångna, och visar därmed på en medvetenhet om romantiseringen av naturen som en företeelse. Här finns en medveten problematisering av begreppen natur och kultur, och ideologiska uppfattningar om dessa. Hon visar hur en sådan romantisering i en postmodern tid snarast reducerar naturen till yta. Castells beskriver hur naturen i informationsåldern gått förlorad. Ingenting är opåverkat av människan och allt har blivit kultur. I informationsåldern finns egentligen ingen natur kvar. Det finns en tendens hos bokens karaktärer att "naturen" uppfattas och skapas genom kulturella ytor. Ekman beskriver dock hur försöken att komma tillbaka till naturen och en naturlighet ofta visar sig lönlösa. Vid dessa tillfällen framträder "hyperrealiteten" tydligt. För att komma nära naturen så litar man alltmer till de medierepresentationer och symboler som finns av naturlighet. Exempelvis för Stjärnbergskollektivet uppe på fjället överskuggar *idén* om att leva naturligt själva den materiella naturen. Denna ideologiskt färgade hyperreella representation tycks styra kollektivet i högre grad än de faktiska villkor som verklighetens natur ger.

I *Händelser vid vatten* finns ingen lika avgränsad och explicit konflikt som den i *Gösta Berlings saga*. Idealerna i konflikterna är här inte lika självklara. Men många av ideologierna återkommer, i liknande kläder, eller omstöpt i annan form. Jag skulle vilja säga att en underliggande konflikt i *Händelser vid vatten* ändå går att finna mellan den moderna utvecklingen och allt vad den för med sig, och en nostalgisk längtan till ursprunget, som visar sig hopplös i ett modernt samhälle.

7.2.3 Naturens moraliska renhet och den mänskliga pollutionen

Händelser vid vatten kom alltså ut ca 100 år efter *Gösta Berlings saga* och samhället har genomgått stora förändringar. Kapitalismen som på Lagerlöfs tid var i början av en process är nu fullt utvecklad och avförtrollningen av världen ett faktum.

Miljöförstörelsen är en realitet. Romanen tar sin början på 1970-talet då avfolkningen av byn har börjat och slutar i tidigt 1990-tal. Byn lever av skogsbruket, men tendensen som beskrevs i början av boken har nu accelererat – kapitalismen styr och skogsbruket måste bedrivas alltmer brutalt och storskaligt för att det ska löna sig. Processorn, som Torsten Brandberg har investerat i för att effektivisera sin skogsavverkning måste gå dygnet runt för att inte verksamheten ska gå back, även om termometern visar på 27 minusgrader.

Bokens karaktärer upplever ett mänskligt intrång i naturens sfär. Annie står och ser på när skogen avverkas och skräms av brutaliteten som orsakas av bara en enda människa i en effektiv och opersonlig processor:

Det gick fort och förändringen var så våldsam att den var ofattbar fast hon stod framför den. På nära håll var ljudet skrämmande. Älgarna stod kanske som hon nu. Björnen. Kanske stod det varelser mellan granarna längre upp och lyssnade. Hon hade inte tänkt sig hygget så här. Hon hade trott att det skulle gå att åka fram och tala med nån. Att dom skulle vara fler än en.¹³⁵

Birgers hustru Barbro uttrycker vrede över "våldtäkten" på naturen. Hon är på väg att gå in i en djup depression på grund av känslan av något förlorat.

¹³⁵ Ekman 1994, s. 297.

- Dom ska hyvla av alltsammans, sa hon. Dom tar ner vår skog.
- Den är inte vår och det vet du.
- När Karl-Åke är ledig far han till stan och dansar på Winn eller också flyger han med pontonplanet. Britt har aldrig satt sin fot i skogen häroppe. Astrid har säkert inte varit där på tjugo, tjugofem år. Förr tog hon sig väl dit nån gång för att plocka bär. Men Karl-Åke och Britt tar husvagnen och far till Norge och plockar. Storplockar. Hemmaskogen är bara nånting man hyvlar av. Så att vi kan få fler reklamfoldrar från ICA att lägga i soptunnan. Så att Karl-Åke kan få en större Mercedes.¹³⁶

Barbro är vävnadskonstnär och hennes man Birger råder henne att nyttja dessa känslor och väva bilder av det som gått förlorat istället:

- Det hjälper inte. Bilden kan inte hindra att andra skogar huggs ner. Stenen där jag brukar sitta och se på sjön har haft mossa på så länge mossa har funnits. Tills nu. Nu ska mossan torka och dö. Asparna ska också dö fast SCA inte vill ha dom. Dom kommer att ta ner dom och låta dom ligga och ruttna. Dom ska fälla timmer över bäcken. Smutsa den med motorolja.¹³⁷

Här finns en uppfattning om människan som sabotör av naturens inneboende värde. Barbro upplever en förstörelse av något som alltid funnits där, något med ett eget inneboende värde som förstörs av människan. Som om det inte vore ett ekonomiskt eller estetiskt värde, utan ett moraliskt. Med skogen försvinner ett värde som inte människan kan ersätta. Enligt Soper är denna uppfattning utmärkande för djupekologin och mycket av miljötänkandet idag, att människan inte får kränka naturens inneboende värde. Det ska vara så ursprungligt som möjligt och detta värde blir förstört när människan ändrar på det. Det är en oönskad mänsklig beblandelse, pollution, av det naturliga. I detta fall upplever Barbro dels en fysisk pollution (motorolja och fysisk förstörelse av skog) och dels en symbolisk.

Barbro är övertygad om att hon fått ett missfall av att ha ätit tranbär som växt under en kraftledning. Detta är inget som går att bevisa och Birger anser att hon inbillar sig. Robert Österbergh skriver om fenomenet med den moderna och osynliga miljöförstörelsen som finns idag, och osäkerheten det medför för människor. Han talar om det av Ulrich Beck myntade begreppet ”risksamhället”, vilket innebär det ”stadium av den industriella moderniteten, där risker och hälsofaror tycks genereras systematiskt som oavsiktliga men ofrånkomliga bieffekter till följd av ’utvecklingen’”.¹³⁸ Detta ständiga hot sår en känsla av en diffus, kuslig osäkerhet. Enligt Österbergh genererar risksamhället ett beroende av en ständig förberedelse för potentiella faror, vilket är en stor psykisk påfrestning. Denna känsla av latent risk har egentligen ingenting med erfarenheten av den materiella världen att göra, utan härstammar ur information förmedlad genom avlägsna ”expertsystem” som har stor möjlighet att generera trygghet eller otrygghet. På detta sätt blir det fiktiva och icke-existerande (hyperrealitet med Baudrillard's ord) viktigare för människans erfarenheter idag.¹³⁹ Barbro har sina våndor under 1970-talet, en tid då miljörörelsen och andra motståndsrörelser hyste en stark misstro mot det etablerade samhället. Man kämpar t.ex. mot en planerad uranprospektering, som skulle kunna leda till radioaktiv strålning. Dock har miljöförstörelsen idag blivit ännu mer sofistikerad och osynlig. Samtidigt har människans möjlighet att mäta nivåerna av främmande substanser i naturen förbättrats enormt. Enligt forskaren W.H. Baarschers har detta resulterat i en ”hysteri”, då ju mindre mängder som kan mätas, desto större blir känslan av en förgiftad natur. Enligt Baarschers har balansen mellan vad man kan mäta och vad som verkligen är farligt

¹³⁶ Ibid., s.102f.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Österbergh 2007, s. 50.

¹³⁹ Beck, enligt Österbergh 2007, s.52.

blivit rubbad. Även här är det ju en risk skapad av media som blir verkligare och påverkar livet mer än vad den faktiska, materiella, verkligheten gör. Det finns en godtycklighet i detta, då många godtar riskerna som t.ex. rökning innebär, men går man ur huse över oändligt små mängder, ej bevisat skadliga, men främmande material i naturen.¹⁴⁰

Denna uppfattning om naturen är dock som sagt ingen ny föreställning. Den ideologiska föreställningen om naturen som ren från mänsklig pollution, eller mänsklig kontaminering, antingen symboliskt eller fysiskt, har enligt Garrard funnits länge. Framförallt den trop han kallar vildmarken har fått denna karaktär och värdering att ju mindre människan har påverkat, ju högre är detta värde. Det finns en uppfattning om naturen som ren, både moraliskt och fysiskt. Som framgick i Gösta Berling-avsnittet så kan man härleda ursprunget till många föreställningar om naturen delvis till kristendomen. Föreställningen om vildmarken som karaktäriserad av renhet och frihet har också existerat sedan kristendomen. T.ex. så drog sig kristna eremiter ut i öknen, som var helt fri från människor, för att vara i en ”ren” omgivning och därigenom komma närmare Gud. Detta finns explicit uttryckt i *Händelser vid vatten* då en karaktär söker sig till naturen för att rena sig från mänsklighet. Johan har börjat tröttna på och äcklas av relationen till Ylja, när han är gömd i hennes fiskebod och har sex med henne. Han tar ett ”reningsbad” i en iskall å, och ställer sig sedan i regnet, som för att ”tvätta av sig” Ylja, och istället bli en del av naturen:

När han reste sig upp igen kom en vindstöt som skakade björkarna längs ån. Det var en kall, bitsk vind från fjället och den följdes av den ena byn efter den andra som riste och vred trädkronorna. Efter en stund kom regnet. Han tog sig försiktigt upp ur ån och ställde sig i mossan. Kylan från dropparna träffade huden i nålstick som blev till stötar och sen allt diffusare. Till slut kändes det som ett slags hetta. Han stod med öppen mun och vattnet rann och rann för nu hade vinden lagt sig och regnet strömmade rakt ner, tätt och starkt. En ridå av vatten drogs genom träden, en klädnad av vatten över allt det heta och sönderbitna och trasiga i lövverket omkring honom. Den fick lavarna att svälla och röra sig och mossan att resa sin mjuka ragg. Han var ren nu, ren som en spolad sten.¹⁴¹

Vildmarken är en ren och helig plats som man kan ta sin tillflykt till när man behöver fly från stadens fysiska och människors moraliska pollution.¹⁴² Här finns den ursprungliga betydelsen av pollution närvarande som betecknade mänskliga handlingar som ansågs kontaminerande såsom sexuella sådana, t.ex. masturbation som sågs som självbefläckelse. Johan känner sig nedsolkad av mänsklig lust. Ån och regnet renar då i dubbel bemärkelse då Johan uppnår både en fysisk och själslig renhet. Den största anledningen till att vildmarken anses ren är att den är i avsaknad av människor.

Enligt Soper är den vanligaste och mest generella definitionen av natur ”det som inte är påverkat av människan”.¹⁴³ Detta naturbegrepp används som sagt ofta av miljöorganisationer, där naturen framstår som det högre och rena som man måste rädda. Soper problematiserar denna upphøjelse av det naturliga framför det kulturella och ansett ”artificiella”. Genom denna uppdelning av natur och kultur, där naturen värderas högst, kan man i själva verket bidra till en ideologi där människan anser sig vara skild från naturen. När man strävar efter att komma ifrån det kulturella, i syfte att komma närmare det naturliga, så har man hamnat i paradoxen att genom detta ställningstagande kunna göra dikotomin mellan natur och kultur ännu skarpare. Vilket alltså i slutändan

¹⁴⁰ Baarchers, enligt Garrard 2004, s.11.

¹⁴¹ Ekman 1994, s. 201.

¹⁴² Hansson 2007, s.63.

¹⁴³ Soper 1995, s.15.

motsägelsefullt nog blir antropocentriskt och miljöskadligt. Soper ser detta som en tydlig ideologisk strömning än idag, och kallar denna naturdefinition för den ”realistiska” därför att man här ser naturen som en reell yta/sak. I motsättning till denna uppfattning finns den ”kulturalistiska”, där man vill påpeka grundläggande problem med detta naturbegrepp. Om man definierar naturen som det som är opåverkat av människan så finns det egentligen ingen natur kvar. Allt är påverkat av människan på ett eller annat sätt. Det skulle i så fall innebära att allt är kultur. På samma sätt går det att resonera över om inte allt lika gärna är natur, vilket Annie gör:

Det vilt och kaotiskt oberäkneliga som låg till grund för nyskapandet i naturen måste finnas också i världen. I civilisationen. Var världen verkligen de beräkningsbara stråken av kulturell och ekonomisk ordning som nu beskrevs. Var den så olik en natur som när som helst kunde spy eller spotta ur sig anomalier? Som var vild. Var den verkligen inte i någon mening natur den också?¹⁴⁴

Enligt den kulturalistiska uppfattningen om naturen, är det en självklarhet att natur och kultur endast är lingvistiska begrepp som är mänskligt skapade. Precis som genus är en social konstruktion så är naturen det. Dock finns det en problematik med att se naturen endast som en social konstruktion, som inte finns vad gäller genusbegreppet. Ekokritiska forskare påpekar att det faktum att natur- respektive kulturbegreppet konstruerats på olika vis i olika tider inte avskriver dem deras existens. Naturen existerar, även utanför språket, som en enhet som påverkar oss och som vi påverkar, vilket kan få fatala konsekvenser om vi missbehandlar den.¹⁴⁵ Soper poängterar också att man måste ha en naturdefinition för att göra politisk handling som kan leda till förändring möjlig och relevant. Detta går att relatera till Eagleton – om allt är ideologi så tappar begreppet betydelse. På samma sätt är det här – om allt bara är sociala konstruktioner så har man bitit sig själv i svansen, inga skäl för förändring existerar.

7.2.4 Det naturliga som levnadsideal

Som tidigare visats är natur och naturlighet mycket godtyckliga och svårdefinierbara begrepp, vilket sätter svårigheter i vägen för dem som sätter fram naturen som ideal och vill leva ”naturligt”. Enligt resonemanget ovan skulle att leva naturligt innebära att avlägsna allt mänskligt, vilket säger sig själv är en omöjlighet. Dock finns det andra strategier för att leva naturligt, där tidsdimensionen och nostalgi spelar stor roll. Några som har naturen som ideal är Stjärnbergkollektivet, som Annie flyttat till, vilkas ideologi utgår från naturen som det autentiska och eftersträvansvärda.

Kollektivet bor uppe på Stjärnfället en bra bit upp från byn. Det är långt ifrån civilisationen, man kan inte ta sig dit med bil och det är en lång vandring att gå. Kollektivet består av dess självutnämnde ledare Petrus Eliasson, som lever där med en kvinna, Brita, och hennes två barn. Sedan är det Bert och Enel med sin flicka, Dan Ulander som är Annies älskare och före detta elev, Önis (Marianne) och hennes pojke och slutligen Lotta, en amfetaminmissbrukare som man har ”tagit hand” om.

Man är situationerad uppe på ett fjäll med milsvid utsikt. Det är uttryckligen en väldigt vacker plats. Man kan kalla det för en idyll. Får och getter går och betar. Boendehusen är flärdfria små hus, rödmålade eller glänsande grå, små timrade stugor. Annie blir vid

¹⁴⁴ Ekman 1994, s. 195.

¹⁴⁵ Barry 2002, s. 252.

första åsynen tagen av den till synes tidlösa scenen av husen och en gestalt som hugger ved:

Hon visste ännu ingenting och tog emot allt som om det varit verklighet. Huggarens uråldrighet. Tryggheten i de rytmiska ljuden av egg i trä. Hundskallens evighet.¹⁴⁶

Men Annie förstår snart att denna ursprungliga och harmoniska bild är iscensatt för hennes skull:

De kom nära och hon insåg att huggarens långa kluvna skägg inte var vitt kring munnen utan gult. Hans ögon var inte grumliga, de rann inte. Så åldrig som sin första uppenbarelse var han inte. Petrus. Hon fick ingivelsen att huggningen var iscensatt först när Dan och hon och Mia blivit synliga från stugan närmast stigen.¹⁴⁷

Just det tidlösa och äkta är en vanlig föreställning om naturen. En nostalgi över livet förr som var mer autentiskt. Man kan se vissa beröringspunkter med kollektivets ideologi uppe på fjället med sina får och getter och den trop som Garrard kallar för pastoralen. Garrard talar om pastoralen som en tillflykt för den moderna, urbana människan (ett motiv den delar med vildmarken, men skillnaden är pastoralens domesticerade natur).¹⁴⁸ Den ideala pastoralen befolkas av fattiga herdar och bönder, vilka kanske är mindre intellektuella/intelligenta, men dock lyckligare än ”civiliserade” människor. Dessa är i total harmoni med naturen i en oskuldsfull oas.¹⁴⁹ I kollektivet försöker man efterlikna detta ideal. Man går klädd i gammaldags kläder. Kvinnorna har långt hår med fläta, och långa, hemvävda kjolar. Barnen har inkaluvor och näbbstövlar och männen skägg. Alla har så enkla och ålderdomliga kläder som möjligt. I kollektivet lever man av att tillverka getost, använder gamla arbetsmetoder och har ett rullande arbetsschema för mjölkning och ystning. Det är som att det pastorala utgör den ideala livsstilen. Pastoralen har blivit en grej att eftersträva och att imitera. Jameson skriver apropå postmodernismen att vi lever i en värld av pastischer; ”a world in which stylistic innovation is no longer possible, all that is left is to imitate dead styles, to speak through the masks and with the voices of the styles in the imaginary museum.”¹⁵⁰ En pastisch är en tom parodi, eller en tom kopia. Det är en slags neutral imitation som saknar parodins eller satirens motiv.¹⁵¹ Stjärnbergkollektivet simulerar pastoralen med hjälp av pastischer. Man vill till varje pris undvika tecken från det moderna, kapitalistiska samhället. När Annies dotter Mia har med sig två barbiedockor upp till kollektivet så övertalar Petrus henne att begrava dem, för att de är ”döda ting” och tycker att hon istället ska leka med levande kattungar och lamm.¹⁵² Kattungar och lamm passar naturligtvis bättre in i den pastorala tablå som Petrus föreställer sig, än en Barbie med glittrig silverklänning.

Annie, som först är övertygad om det goda i kollektivtillvaron och vill hitta ett nytt och alternativt levnadssätt, ett mer riktigt och ”ursprungligt” som hon själv säger, blir mer och mer kritisk och ser till slut igenom kollektivets ambitioner som en romantiserad och lättsinnig föreställning om vad som är ”äkta.” Annie blir förargad när Petrus övertalar Mia att gräva ner barbiedockorna. Hon blir arg och besviken för att ingen vill tala om

¹⁴⁶ Ekman 1994, s.135.

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ Garrard 2004, s.33.

¹⁴⁹ Ibid., s.40.

¹⁵⁰ Jameson, enligt Storey 2002, s.185.

¹⁵¹ Storey 2002, s.184.

¹⁵² Ekman 1994, s.144.

det som finns utanför kollektivet, som hon fortfarande tycker är betydelsefullt. Hon lyssnar ibland på radion om kriget till de andras (och framförallt Petrus) förtret. Hon får höra att hon grubblar för mycket, och borde jobba istället. Annie tröttnar till slut på att leva fattigt och smutsigt; att leva som förr blev inte som hon trodde. Framförallt hade hon inte väntat sig denna inskränkthet. I stället för ett nytt harmoniskt och genuint liv får hon smutsiga trasmattor, masonitskivor och fördomsfullhet.¹⁵³

Enligt Garrard så har mycket av pastoraldiktningen fungerat som att bara visa upp en romantiserad bild av landsbygden, och överskylla hur de riktiga förhållandena såg ut. Denna diktning dolde det elände som uppstod i att leva i primitiv fattigdom med sjukdomar och så vidare. De romantiserade, fattiga herdarnas öde var i verkligheten inte så romantiskt. Soper påpekar också det förljugna i denna bild, och att det aldrig var herdarna och bönderna själva som målade landskap med påvra men harmoniska människor som kontemplerar i skuggan av ett träd. Det var inte de som ägnade sig åt diktning om Arkadien, utan det var de ledande skikten i samhället som konstruerade denna idealbild.¹⁵⁴ I Stjärnbergkollektivet finns samma tendens. Man kan se en parallell till forna tiders överklassdiktare som diktade om pastorale med dess harmoni som ett upphöjt ideal. Det är knappast någon från lokalbefolkningen i Svartvattnet som har följt med kollektivet. Snarare är lokalbefolkningen misstänksam och kritisk mot kollektivet, vilket Annie även många år senare får erfaras. Kollektivets medlemmar är från början inga fattiga jordbrukare, utan det är utbildade människor som i jakt på lycka och harmoni försöker gå tillbaka till en lägre intellektuell nivå och söka lyckan genom kroppsarbete. Endast en person i kollektivet är ursprungligen från Jämtland, men har dock en längre tid bott i Stockholm. Resten av kollektivets medlemmar är främst från urbana områden.

Ekman skildring av Stjärnbergkollektivets leverne har inslag av en anti-pastoral. Man talar inom ekokritiken om en *antipastoral* som definieras: " 'Antipastoral', on the other hand, suggests a poetics of undermining, in which pastoral conventions are deployed or alluded to, in order to suggest or declare the limitations of those conventions, or their downright falsity. If pastoral suggests that rural life offers freedom, antipastoral may proclaim it is a prison-house, and the farmers slaves. A defining feature of such poetry has been its realistic treatment of labour, protest against idealising poetic traditions, and in some cases outcry against political conditions related to land enclosure."¹⁵⁵ Diktare av antipastoraler vill visa hur osann bilden av pastorale är, att det är en idealiserad och romantiserad bild av landsbygden såsom en harmonisk utopi. Man vill istället visa på det mindre smickrande som blir resultatet av att stå utanför moderniseringsprocessen, som social trångsynthet och misär med fattiga levnadsförhållanden.¹⁵⁶

I kollektivet väljer man, i sin iver att isolera sig från omvärlden, också att ignorera knivmordet som begicks inte alltför långt därifrån och vars offer Annie själv har tvingats se. "Det är turister" och "det angår inte oss häruppe" får Annie höra flera gånger.¹⁵⁷ Man anser att det tillhör "kvällstidningsvärlden"¹⁵⁸ och drar därmed en skarp åtskillnad mellan kollektivet och världen utanför, där yttervärlden ses som oväsentlig

¹⁵³ Ibid., s.137.

¹⁵⁴ Soper 1995, s.191.

¹⁵⁵ Allison 2003, s. 42.

¹⁵⁶ Sandgren 2002, s.12.

¹⁵⁷ Ekman 1994, s. 142-143.

¹⁵⁸ Ibid., s.143.

och omoralisk. Kollektivet, med Petrus i spetsen, vill alltså skapa en skyddad idyll där man står utanför det moderna samhället. Pastoralen utmärks av en skarp åtskillnad mellan det lantliga och det urbana.¹⁵⁹ På samma sätt drar Petrus en skarp gräns mellan sitt liv och yttervärldens. Dock är denna skarpa gräns ingen självklarhet, enligt Soper. Den pastorala naturen (och resten av naturen också för den delen) är ju en produkt av mänsklig kultivering, och skulle se mycket annorlunda ut om den inte över många decennier bearbetats av människor. Soper visar hur denna skillnad mellan bebyggda, urbana områden och mänskligt modifierade områden på landet är mycket godtycklig, och att det endast är en ideologisk konstruktion som ligger bakom denna. Soper anser det mycket viktigt att undersöka dessa ideologiska dimensioner. Hon påpekar att precis som naturbegreppet och dualismen mellan natur och kultur i stort är väldigt godtyckliga, så är dualismen mellan rurala och urbana områden det. Soper framhåller hur t.ex. en rural, liten by med sina kyrkor och lador ses som mer ”naturlig” än ett isolerat köpcenter, trots att det senare tar mindre yta. Det är alltså den socio-ekonomiska dimensionen som spelar in. Den rurala landsbygden tillfredställer mycket mer primitiva och basala behov än det urbanas industrialism och kommers.¹⁶⁰ Även detta är dock ett väldigt godtyckligt kriterium, och stämmer långt ifrån alltid. Champagneproducenten på en vingård i en rural idyll tillfredställer knappast speciellt basala behov.

Soper visar då hur även tidsdimensionen spelar in när vi avgör vad som är natur. Hur t.ex. miljörelsen ibland kämpar för bevarande av områden som inte alls är ursprungligt naturliga, utan omvälvande påverkade av människan, t.ex. rurala landskap. Soper ger också ett talande exempel på detta, t.ex. att en gammal vattenkvarn anses mer naturlig än ett modernt vattenverk, trots att de gjort samma avtryck i det naturliga landskapet.¹⁶¹ Detta visar hur stor betydelse den tidliga dimensionen har när vi avgör vad som är naturligt. Soper hänvisar till Raymond Williams resonemang om ”the escalator” som en modell för nostalgin för den svunna ”naturen”. Hur långt bakåt vi än går i historien så ser vi ett klagande över en förstörelse av ett tidigare ”naturligare” liv i det förgångna. Williams menar att man ständigt tas tillbaka i en ”rulltrappa” till en förgången guldålder.¹⁶² Även på medeltiden tyckte man ”det var bättre förr”. Denna nostalgi gäller även i betraktandet av pastoralen. Målet i kollektivet är att leva naturligt, vilket anses kunna uppnås främst genom att leva på ett ålderdomligt sätt. Äldre kläder gör en enligt detta synsätt mer naturlig, vilket är meningen med kollektivets klädsel. Petrus försöker åkalla gamla seder och berättar stolt för några journalister att han grävt ner efterbördens till Britas förlossning under köksfönstret, för att det ”blev bra gödning av den”. Annie, som känner till den folkloristiska bakgrunden, blir arg för att han lättfärdigt och okunnigt låtsas kunna något om gamla seder bara för syns skull:

Hon hade fått igen sin gamla antipati mot Petrus. Ett tag hade hon tyckt rätt bra om honom. Han var en kuf. Han tänkte mest på ost, talade som en bibel och gjorde allting mycket långsamt. Men han gjorde det väl. Nu mindes hon motbjudande saker. ... Han ville göra som man gjorde förr. Gammalt i tiden som han alltid sa. Men han begrep inte att efterbördens offrades för att jorden skulle bli fruktsam som kvinnan. Petrus trodde att det rörde sig om gödning. Det var inte bara dumt. Det var vidrigt.¹⁶³

Annie lämnar så småningom kollektivet. 18 år senare reflekterar hon fortfarande mycket över människans plats i naturen och sin egen plats i en by som Svartvattnet. Hon

¹⁵⁹ Garrard 2004, s. 33.

¹⁶⁰ Soper 1995, s.183.

¹⁶¹ Ibid., s.184.

¹⁶² Williams, enligt Soper 1995, s. 188.

¹⁶³ Ekman 1994, s. 293.

reflekterar också över de infödda i Svartvattnet som inte delar kollektivets ideologi, som inte romantiserar naturen och inte ser den som ett ideal, utan lever i och av den. De sågar ner skog utan skrupler, och får inte dåligt samvete utan ser det som självklart att leva av skogen.

Jag går här som Rousseau gick i S:t Germaineskogen. Jag är dimmig av fantasier, dofter och skönhetsmyner. Poängen är att synerna står i motsats till den civilisation jag lever i. Jag söker ett alternativ. Det gör inte Per-Ola Brandberg när han kör en skogstraktor. Hans syner står inte i motsats till hans samhälle. Inte ens när han skrämmer opp en hare eller konstaterar att myltan börjar mogna. ... Vi är båda barn av vår tid och beroende av varandra, åtminstone jag av honom. Utan avverkning skulle byn vara obebodd och jag skulle inte kunna leva ensam här och ha mina syner och fantasier.¹⁶⁴

Annies tankar visar på människans problematiska och komplexa plats i naturen i modern tid. Hon ifrågasätter sin egen romantiserade syn på naturen. Referensen till Rousseau visar på en medvetenhet om den kulturella, romantiska konstruktion av naturen som många har använt sig av. Karaktären Björne Brandberg är intressant sett ur denna problematik. Han är en av Johans buffliga bröder. I kontrast till kollektivet med sin ideologi är han en erinran om problematiken i att romantisera den fattige arbetaren som lever nära naturen. Björne är en skogsarbetare som äter antidepressiva läkemedel och bor ensam i skogen. Ingen kvinna vill vara nära honom sedan ett våldtäktsförsök i ungdomen. En grov och ociviliserad person som mist kontakten med människor, blivit kvar i skogen i en skogsbolagsstuga och jobbar ensam med sin processor.

Jag ska säga dig att det är inte så få ungarlar och skogshuggare som har slutat som han i en koja eller i en kvarlämnad SCA-barack. Dom börjar få svårt att vara med folk och lyssnar mer och mer inåt skogen. Ensamheten verkar starkt på dom. Dom blir beroende. ... Björne har helt enkelt gjort en helomvändning i tiden och gått bakåt in i gammalt som han kallar det. Gammalt gjorde ma så. Gammalt tänkte ma, såg ma, förstod ma. Men det man förstog var ju att leva i sin tid och det förstår inte enslingen i kojans.¹⁶⁵

Själv hade Birger aldrig sett kojenslingarna som rebeller. Han tyckte att de verkligen tillhörde en gången tid och att deras nöd framförallt var sexuell. Det fanns inte fruntimmer åt dem längre eftersom de inte förmådde ändra sin livsstil. De duschade inte, de blev för fulla, tobakssaften rann ut i mungiporna. De hade skjortan styv av älgblod och motorolja. De gick alltid med kniv och deras sexuella signalsystem var så primitivt att det togs för skämt. ... Oftare än man kunde tro var det möjligt för dessa enslingar och överblivna att formulera sin misär i ord. Men som terapi var det värdelöst. Det ändrade ju ingenting. Antidepressiva medel var i längden lika verkningslösa. Kojtillvaron avslutades ibland med hagelbössa i öppen mun.¹⁶⁶

Björne är både motsats och like till kollektivmänniskorna. Han är bosatt utanför civilisationen, inte långt ifrån platsen där kollektivet en gång var, men han är inte välutbildad eller kulturellt intresserad som stockholmarna som kommer upp till Jämtland och bosätter sig ute i skogen för att leva på gammalt vis. Han gör det för att han inte har något annat val. Han tycker sig inte se någon annan möjlig plats i det moderna samhället. Björne är en modern variant av den romantiserade herden som förekom i äldre tiders diktning. Dock är närheten till naturen önskvärd endast om det är på ett positivt sätt, som i den harmoniska pastoralen. Den alkoholiserade och deprimerade Björne passar inte in i den bilden. I kontrast till den romantiserade synen på naturen framställs Björne som en extremt antipastoral figur.

¹⁶⁴ Ibid., s. 371.

¹⁶⁵ Ibid., s. 372.

¹⁶⁶ Ibid., s.412f.

7.2.5 Dualismen mellan kropp och själ och dess sociala konsekvenser

Dualismen mellan natur och kultur kan alltså få konsekvenser för människor som ofrivilligt tillskrivs egenskapen att vara ”naturliga”. Soper poängterar hur människa/natur-distinktionen i allmänhet och kopplingen av vissa grupper till naturen i synnerhet är besläktad med en kropp/själ-dualism. I *Gösta Berlings saga* berördes kristendomens betydelse för denna distinktion, som med upplysningen blev ännu starkare. Denna dualism uttrycktes alltså i *Gösta Berlings saga* och har rötter långt bakåt i tiden, men här uttrycks den på ett annat och mer direkt sätt. Även om de kristna värderingarna med åtskillnad mellan kropp och ande inte är styrande idag så är nog människans fjärmande från naturen, ideologiskt sett ännu starkare i vår tid. Med Castells ord så finns inte naturen närvarande i människans liv på samma sätt som förr, utan främst kulturen. I informationsåldern så kan man, om man vill, leva nästan helt artificiellt. Ett aktuellt exempel på detta är Saudiarabiens konstgjorda öar, men med virtual reality och second life där man kan leva helt virtuellt, tas det ännu ett steg längre. Idag kan vi dessutom kamouflera, fördröja och förneka kroppens organiska karaktär och förfall genom plastikoperationer och effektiva mediciner som gör att vi lever längre. Ju mer människan fjärmar sig från naturen, ju svårare är det att påminnas om att vi är lika organiska som djur och natur. Vi vill glömma att vi faktiskt är organiska varelser, som likväl också kommer att återgå till att vara natur. Dualismen mellan kulturell, ”klinisk” mänsklighet och organisk natur kan ses som så självklar att vi riskerar att bli överraskade när denna dikotomi grumlans och vi blir konfronterade med vår egen dödlighet. Birger börjar efter en närståendes död grubbla över sin egen förgängelse och reagerar med raseri och vämjelse inför att själv bli en del av det ”eviga kretsloppet”:

Fy fan vad unga människor kan vara motbjudande. Fy fan vad alltihop är motbjudande och vidrigt. Leva och kämpa på och så falla ihop för en anomali i cellbildningen eller en klunga bakterier eller några blyhagel – eller vatten! *Delaktig genom vatten*. Varför sa hon så? Jag är delaktig genom vatten. Leva och prata – bland annat en massa kvasireligiös skit – och försöka hålla ihop fast man hela tiden vet att man ska duka under – nej lösas opp. Bli delaktig på allvar. Det är motbjudande. Det är outhärdligt motbjudande.¹⁶⁷

Hela det kulturella projektet verkar förlora sin mening, när man ändå aldrig kan frigöra sig från det organiska och en ofrånkomlig tillbakagång till naturen. Ett återkommande tema i *Händelser vid vatten* är en äckelkänsla inför det alltför påtagligt organiska. En av karaktärerna uttrycker obehag när naturen börjar ta sig in i staden och göra sig påmind. Det är ett faktum att en stadsmänniska idag inte behöver befatta sig med organiskhet på samma sätt som på Lagerlöfs tid. Maten och köttet ligger färdigpackat i plastförpackningar i mataffären, blommor kan man köpa i storköpet och ruttnande sopor förslas bort innan vi hinner märka av dem.

Stan var förändrad. Jag mindes den som artefakter. Men den hade börjat bli organisk, ett näringssubstrat. I bergssidans ovanför Slussen stack det fram en grön rugga som jag aldrig hade sett förut. Det luktade ont ur källarfönstren under ICA Banér. Det kryllade i ventileringssystemen. Stan höll sig inte på plats. Den växte, den luktade alstring.¹⁶⁸

Här kan man tala om en omvänd pollution, där det är det kliniska och mänskliga som blir förorenat och ”smutsat” av en oönskad organiskhet. Även här kan man betona den

¹⁶⁷ Ibid., s.350.

¹⁶⁸ Ibid., s.389.

normativa delen i begreppet pollution, då det inte handlar om något objektivt skadligt, utan snarare en känsla, baserat på en ideologisk uppfattning hos stadsbon om det mänskliga som skilt från det organiska. En känsla av att staden inte får vara fast, oföränderlig och kontrollerad, utan myllrar och alstras på ett okontrollerat sätt.

Föreställningen om den materiella kroppen som något lågt och skilt från själen utmanades utifrån ett materialistiskt perspektiv under 1900-talet.¹⁶⁹ Då ifrågasattes den, som man då ansåg, puritanska och elitistiska ideologin som byggde på en förnekelse av kroppen. Bland annat Karl Marx ifrågasatte denna dualism. Marx kritiserade den prästliga asketismen, vars ideologiska funktion bidrog till en distinktion mellan intellektuellt arbete och kroppsligt.¹⁷⁰ Att vårda sin själ har ju varit ett privilegium för de övre klasserna, och ett sätt att skilja sig från de ”okultiverade” enkla bönderna och proletariatet. Som visats ovan (om de pastorala kännetecknen) har dessa grupper ansetts kroppsligare och närmare naturen. Enligt Soper så har det varit genomgående i det västerländska tänkandet och uppfattningen om naturen att dra en gräns mellan oss själva och ”det andra”.¹⁷¹ En utmärkande föreställning har varit att man kan identifiera ”mänsklighet” med att vara ”civiliserad” och ”utvecklad”, i motsats till ”primitiv” och ”vild”.¹⁷² Den civiliserade människan är naturens antites.¹⁷³ På detta sätt kan naturen sägas vara det koncept mot vilket man mäter vem som får ingå i den mänskliga gemenskapen. Utifrån denna föreställning har den västerländska kulturen dömt vissa grupper till att vara ”omänskliga” såsom slavar, svarta, indianer, häxor, kortväxta och sinnessjuka, och som tidigare sagt även fattiga människor. Sådana grupper har blivit sammankopplade med funktioner och attribut som placerar dem närmare naturen vilket anses göra dem inte helt mänskliga.¹⁷⁴ Denna ansedda naturlighet har ibland setts som något positivt och romantiskt, men har även vänts emot dessa grupper. Till exempel anförs det som ett skäl att de i ”brist på rationellt förnuft” inte ska ges någon makt i samhället och att det skulle vara onaturligt att dessa grupper skulle ha makt.

Föreställningen om naturliga hierarkier har bland annat använts som argument mot kvinnors frigörelse. Kvinnor kopplas samman med naturen, och män med kulturen. Kvinnan antas, på grund av sin större roll i reproduktionen, stå närmare naturen än mannen. Det är på grund av att biologin gör ett större intryck i det kvinnliga livet, den stora roll kvinnor har i barnafödandet, som hon nedvärderas och ses som ett korrektiv till naturen. Kvinnor anses mer kroppsliga och organiska.¹⁷⁵ Johan drar paralleller mellan sin gravida flickvän Mia och råtthonors ”moderskärlek” vilket han anser vara en djurlig och ofrånkomlig instinkt:

Moderskärleken Mia! Akta dig för den.

- Du är inte klok, sa hon lågt och vasst.

- Jo! Moderskärleken har tjockt, tjockt blod. Den har substanser som du hittar hos hyndor och råtthonor. Den är bra i arton månader. Adekvat och nödvändig. Efter tjugofyra månader måste den bli mänsklig.

Humanistisk. Till och med torr och saklig. Den måste få en liten tillsats av likgiltighet. Av tankar på annat.

Jag rymde från den. Jag vill inte att mitt barn ska växa opp i den där tjocka och grumliga soppan.¹⁷⁶

¹⁶⁹ Soper 1995, s.91.

¹⁷⁰ Ibid., s.91.

¹⁷¹ Ibid., s.37.

¹⁷² Ibid., s.66.

¹⁷³ Ibid., s.68.

¹⁷⁴ Ibid., s.74.

¹⁷⁵ Ibid., s.99.

¹⁷⁶ Ekman 1994, s.356.

Kärleken till barnet antas vara något typiskt kvinnligt, något som naturligt finns inom kvinnan, men anses uppenbarligen inte på samma sätt finnas hos mannen. Här framställs det rationella, förnuftiga och humanistiska som egenskaper som kvinnor, åtminstone mödrar, lider brist på. Istället framställs moderskapet som känslomässigt, instinktivt och djurlikt. Johan sätter sin tillit till att dessa instinkter med sina ”grumliga substanser” ska hindra Mia från att göra abort:

Att hans enda hopp nu var det tjocka, tjocka blodet. Moderssubstanserna. En soppa som eventuellt skulle vara tillräckligt stark och grumlig för att hindra henne att göra ett kliniskt slut på alltsammans.¹⁷⁷

Till följd av patriarkala relationer har kvinnor blivit nekade den kulturella sfären. Soper exemplifierar med att typiskt ”kvinnliga” sysslor, som exempelvis matlagning, inte setts som kultur förrän män har börjat med det.¹⁷⁸

På samma sätt som kvinnor har ansetts naturliga har naturen setts som feminin. Uttryck som ”Moder jord” och ”Gaia” är välkända. Vissa forskare menar även att exploateringen av naturen ofta hör ihop med förtrycket av kvinnor. Man menar att förtrycket av naturen i mycket kan härledas till samma slags maktmekanismer som skapar rasism och förtryck av kvinnor. Detta är en struktur som har sitt ursprung i den moderna världsbilden så som denna stipulerats av ett västerländskt patriarkat.¹⁷⁹ Det är en imperialistisk, vit, manlig kultur. Inom vissa delar av ekokritiken finns ett intersektionellt tänkande. Intersektionalitet handlar om att maktstrukturer hänger ihop och att förtryck föder förtryck.¹⁸⁰ Med denna syn skulle förtrycket av naturen och förtrycket av kvinnor vara detsamma som utlöser t.ex. rasism. Som tidigare sagts, definierades det ”mänskliga” med det västerländska. Man har sett på andra samhällen/kulturer än de västerländska som ”primitiva” och mindre alienerade från naturen än den moderna västerlänningen.¹⁸¹ Den västerländska kolonialismens identifierande av mänsklighet med civilisering har rättfärdigat ett historiskt förtryck, och även utrotning, av ”vilda” och ”primitiva” ursprungssamhällen.¹⁸²

Under upplysningen kom ett tänkande om alla människor som ingående i en ”människofamilj”, vilket innebar att man skulle ”rädda” de ”primitiva” och göra dem mänskliga. Detta ”civiliseringsprojekt” har rättfärdigat mycket förtryck av ursprungsfolkgrupper, där indianer och aboriginer är två kända exempel på drabbade folkgrupper.¹⁸³ De som inte kunde tala ”vårt” språk sågs som barbarer. För att bevisa sig mänskliga skulle de tillägna sig vårt språk, vår religion och bete sig i linje med vår rationalitet. Även i Sverige har vi en liknande historia där denna typ av ideologi har styrt, med samerna, som aktualiseras i *Händelser vid vatten*. Även i Sverige har vi haft ”välmenande” civiliseringsprojekt där man skulle assimilera samerna in i det svenska samhället. I linje med denna ideologi så förbjöds samiska i skolan. ”Vi fick prata samiska på dass vi” vittnar en karaktär i boken.¹⁸⁴

¹⁷⁷ Ibid., s.358.

¹⁷⁸ Soper 1995, s.100-101.

¹⁷⁹ Ibid., s.121.

¹⁸⁰ de los Reyes & Mulinari 2005, s.7.

¹⁸¹ Soper 1995, s. 61.

¹⁸² Ibid., s.66.

¹⁸³ Ibid., s.76-77.

¹⁸⁴ Ekman 1994, s.458.

Samekulturen figurerar här som något man ser ner på. Både icke-samer och samer som vuxit upp med en förnedrande behandling uttrycker en sådan uppfattning. Dock följer samekulturen samma mönster som allmänt finns för icke-västerländska etniciteter, som ofta anses stå ”närmare naturen” än den vita, västerländska; samtidigt som den nedvärderas så romantiseras den. I modern tid har samekulturen uppvärderats för att den anses vara något ”äkta” och ”ursprungligt”. Något som kan vara svårt att förstå för den som vuxit upp med en nedvärderande behandling just av denna orsak.

Johan Brandberg är halvsame från sin moders sida, vilket ofta har gett honom problem i familjen. Johan har blivit bortskickad att bo med sin moster och dennas familj, vilka allihop är samer och engagerade i den samiska kulturens fortlevnad. Gudrun Brandberg blir upprörd över sin sons romantisering av samekulturen:

Min fröken var inte på rätta sidan precis. Inte som din som gulla med lappbarna. Berätta om trolltrummor och allt vad det var. När jag gick på skolan fick man skämmas för att man var lapp som för ohyra eller tbc. ... Jag tål inte att dom håller på och samlar ihop joykar och allt vad det är. Lulla, lulla, lulla. Vet du vad det och vara fattig, Johan? Fattiglapp. Lapp, lapp på byxan din sa ungarna och vände ändan till. Nejdu Johan. Inga gamla offerplatser. Det var inte vad man gick och tänkte på. *Utan elektriskt!* Och mönsterstickad jumper och rostfri diskbank. Till och med moster Sakka drömde svenska drömmar.¹⁸⁵

Precis som Annie till slut ifrågasätter kollektivets ideologi om en längtan till fattigdom, ifrågasätter Gudrun en romantisering av något som man själv aldrig varit med om. Johan har i hemlighet länge trott att han är helsame, och att den avskydde Torsten Brandberg inte är hans riktige far. I ett laddat ögonblick avslöjar han sin misstanke för sin mor, Gudrun, som uttrycker sitt förakt för hans hemliga drömmar om att vara speciell och skild från sina bröder:

Hon tittade på honom som om hon aldrig hade sett honom riktigt förut. Blicken gled över pullovern och de snäva skinnbyxorna. Hon fnös till igen, nästan omärkligt den här gången. Men det var ett löje. Han såg varje skiftning i hennes ansikte.
- Antilopbyxor, sa hon. Eller hur? Skinnböxer. Av sydamerikanskt antilopskinn. För fyratusen kronor. Minst. Jaså, du trodde du var same. Hel och hållen. Det borde jag ha begripit. När du yra om vårt folks gamla offerplatser och sånt där.¹⁸⁶

Precis som kollektivet uttrycker sin ideologi och längtan till ursprunget med en ålderdomlig klädsel så manifesteras Johans längtan med en ”etnisk” klädsel, sydamerikanska antilopskinnbyxor. Garrard talar om denna romantisering av ursprungsgrupper, och exemplifierar med synen på indianer. Indianer ses som nobla, och i symbios med naturen och dess varelser. Deras religion anses representera ekocentriska tankegångar, i motsats till den destruktiva antropocentriska västerländska kulturen.¹⁸⁷ De ses som naturliga i sin essens, t.ex. ses deras djurhållning som naturligare än vitas. Även denna föreställning finns om samernas renhållning vilket Gudrun påpekar är felaktigt, och att den inte alls är speciellt naturlig, utan att det handlar om en romantisering av en folkgrupp, vilket osynliggör att denna folkgrupp även är en del av det moderna samhället:

- Det är slut, Johan. Några hundra personer. Nordsamiskan blir väl kvar ett tag. Nostalg heter det, det har jag lärt mig. Den är bra för kulturmänniskor. Dom som skriver och dansar och står i. Men renägarna driver hjordarna med skotrar nu. Det är faktiskt inte samisk kultur. Det är rätt. Det är svenskt. Dom spanar och

¹⁸⁵ Ibid.

¹⁸⁶ Ibid., s.457f.

¹⁸⁷ Garrard 2004, s.123.

driver med helikopter och flyttar djuren till sommarbeteslandet med långtradare. Dom lever ett annat liv nu. Vi lever ett annat liv. Men vi lever.¹⁸⁸

Gudrun ser det som hyckleri att nu hylla det man inte för länge sedan förtryckte – dessutom på samma grunder. Hon ifrågasätter denna nya romantisering där symboler plockas upp av oinsatta människor – precis som Annie ser igenom kollektivets upplockande av gamla riter och levnadsförhållanden. Gudrun ifrågasätter även sin systems livsval att ta tillbaka samekulturen när hon gifte sig med en annan same. Det gick inte att få tag på en dräkt av riktigt ylle till bröllopet, vilket visar på hopplösheten i att återkalla något gammalt i en modern tid:

- Hon vände så gott hon kunde på alltihop när hon gifte sig med Per Dorj. Låna silverkrage till bröllopet. Skaffa dräkt. Fast det var inte riktigt ylle i den. Nu är hon med i varenda kommitté som finns och Per är ordförande i samebyn. Men det får inte solen att vända.¹⁸⁹

Garrard påpekar att romantiseringen av ursprungskulturer idag ofta tar sig uttryck i en industri där bland annat new age-industrin spelar på denna typ av stereotyper. Ursprungskulturer och deras symboler blir reducerade till pastischer, till ren yta som konsumeras av västerlänningar. Här ovan låter Ekman Gudrun ifrågasätta utomståendes upptagande av samiska symboler som trolltrummor, jojkar osv.

Enligt Garrard bör denna romantisering av ursprungsfolk ifrågasättas, då det är en västerländsk projicering. Vilket inte är samma sak som att ifrågasätta den negativa rasismen som västerlandet gjort sig skyldig till.¹⁹⁰ Det är inte heller att ifrågasätta ett intresse för ursprungskulturer. Det är romantiseringen och idealiseringen som sker på grumliga och ofta godtyckliga grunder som ska ifrågasättas. Även denna romantisering härstammar, enligt Garrard, från Rosseaus romantiska ideologis tradition.¹⁹¹

- Du var med och gav opp erat liv, sa Johan. Det har åtminstone inte Sakka varit. Annat än när hon drömde över veckotidningar ett tag, som tonåring.
- Ja, jag var med. Av skam. Av tvång. Av längtan efter nåt annat också. För jag var inte mer än människa och kanske framförallt människa. Till och med en lapp kan längta efter elektriskt. Men du är same du. I antilopbyxer.¹⁹²

Gudrun, som varit med om förtrycket, vill bort från det ”ursprungliga” och naturliga. Hon har anammat den västerländska bilden av det samiska som ”det andra”. Johan, som inte vuxit upp under en tid när samekulturen var nedvärderad, har istället en romantiserad bild av den. Den moderna människan söker sig tillbaka till ett ”ursprung” för att finna något värde i en postmodern tid då inga självklara värderingar finns. Detta sökande till ursprunget har alltid funnits, men kanske man i en postmodern tid, när värden inte längre är självklara och valmöjligheterna är enorma, tenderar att söka extra mycket efter ett ursprung.

¹⁸⁸ Ekman 1994, s.461.

¹⁸⁹ Ibid., s.458.

¹⁹⁰ Garrard 2004, s.124.

¹⁹¹ Ibid., s.120ff.

¹⁹² Ekman 1994, s.461f.

7.3 Ideologisk kontextualisering och jämförelse

Hittills har tonvikten i analysen legat på de två första frågeställningarna. Detta avsnitt kommer i högre grad än de tidigare att kretsa kring den tredje frågeställningen som handlar om hur relationen mellan natur och kultur samt de idéer om naturen som uttrycks kan kopplas till ideologiska strömningar i den historiska kontexten. Här vill jag således på ett djupare sätt rikta fokus på den ideologiska aspekten av problematiken.

Såväl natur som kultur är, som förhoppningsvis framgått i denna uppsats, ideologiska begrepp. Problematiseras begreppen metodologiskt utifrån kritisk ideologianalys så synliggörs snart deras dels i hög grad antropocentriska kvalitet, och dels den i många fall arbiträra åtskillnad som skiljer begreppen åt och polariserar dem men som också utgör själva grunden i definitionen för respektive begrepp. En förståelse för det ena begreppet liksom förutsätter en förståelse för det andra. Natur kan så definieras som det som inte är kultur och tvärtom. Begreppens ideologiska kvalitet framgår inte minst genom det faktum att de, genom den historiska jämförelse som anlagts i denna analys, betingar olika skiftande innebörder i Lagerlöfs roman jämfört med Ekmans. Naturbegreppet är således ett paradoxalt och motsägelsefullt begrepp. Det framstår som antropocentriskt, och på samma gång nödvändigt. Det har använts i alla möjliga ideologiska kontexter, och rättfärdigat och legitimerat olika fenomen. Detta har också gått att utläsa i dessa böcker. Så fort vi nämner natur eller kultur så är det egentligen en ideologisk handling då de i sig själva är starkt ideologiska begrepp.

Det finns allmänt två principer för värdering av naturen. En ekocentrisk, där man värderar naturen högre och en antropocentrisk som utfaller till kulturens fördel. Båda dessa principer görs gällande i båda böckerna, men den antropocentriska linjen dominerar i *Gösta Berlings saga* och den ekocentriska i *Händelser vid vatten*. Båda böckerna är dock motsägelsefulla och komplexa. Att sätta etiketter på något av verken låter sig inte göras. Hos båda uttrycks en vilja att problematisera dessa frågor, de framstår båda som medvetna i sin tid.

I *Gösta Berlings saga* råder främst en antropocentrisk, ideologisk tankegång/tanketradition, där naturen och det materiella värderas lägre än det mänskliga, alternativt betraktas det som något ont och omoraliskt. Denna natursyn är mer vidskeplig och religiöst färgad. Man betraktar naturen och kulturen i termer av de symboliska innebörder som traditionen har införlivat dem i, oavsett om det är kristna eller hedniska narrativ som ligger till grund för föreställningarna. Det är inskrivet som en premiss i *Gösta Berlings sagas* berättelse att naturen är subjektiv, antingen den utgör ett eget subjekt i sig självt (som i det patetiska felslutet) eller styrs av ett utomstående subjekt (som om den vore ett Guds redskap att fostra människor med). Det blir tydligt hur begreppen om natur och kultur i det att de gestaltas inom ramen för en vidskeplig världsbild kommer att laddas med och bedömas efter moraliska värden. Så kan man även säga att gränsen mellan natur och kultur är moraliskt betingad. Förnuft och tro likställs med kultur, och känsla med natur. Beroende på vilket perspektiv som antas, det kristna eller det hedniska, så varierar det vilket som värderas högst, kulturen eller naturen. Det kristna perspektivet med flit, behärskning och tro och således kulturen som ideal är det dominerande, men som en motrörelse finns även det hedniska, med vurm

för känslan, livslusten och erotikerna och således naturen. Det att betrakta naturen som varande ett subjekt, antingen man gör det utifrån en gammal ”hednisk” naturreligion, eller genom kristendomen, bygger förstås i båda fallen på en förförståelse väl förankrad i en med Webers mått förmodern tid, på att en ”stor berättelse” styr världen. Vi befinner oss i en ännu icke helt avförtrollad värld. Här ligger den kanske största ideologiska skillnaden mellan böckerna.

I *Händelser vid vatten* har sedan länge passerats övergången från förmodern till modern tid. Vi befinner oss i informationsåldern. Detta är en avförtrollad och postmodern tid. Jean-François Lyotard har förklarat det mest utmärkande för postmodernismen vara förkastandet av de stora narrativen. De stora förklarande teorierna såsom marxismen men också just religionen har setts spela ut sin roll. Detta resulterar i en osäkrare och mer fragmenterad världsbild. Kanske förklarar detta det mer ”förnuftsorienterade” gestaltandet som präglar Ekmans naturskildring. I en postmodern epok utan helhetsbild på tillvaron, där sanningar och värderingar relativiserats, antar naturbetraktelsen, tycks det, en mer objektivt iakttagande karaktär. Naturskildringarna rör sig bortom moraliska termer om gott och ont. Att betrakta omgivningen, det icke-mänskliga utifrån moraliska kategorier är något som inte längre lika lätt låter sig göras. Det är ett romantiskt, förmodernt synsätt som lever kvar i *Gösta Berlings saga*, men som i mycket förvittrat med den postmoderna världssynen som inte rymmer någon absolut sanning eller mening med tillvaron.

En hållbar utveckling kräver kanske också att vi distanserar oss från det metafysiska eller andliga och riktar fokus mot det empiriska. Även det faktum att Ekman så noggrant redogör för och nämner de olika arterna vid deras namn kan ses som en strategi från författarens sida att, i en tid där de stora meningarna gått förlorade, upprätthålla en respekt och ett värnande för naturen för dennas eget värde, en ekologi grundad på kunskap. Naturens resurser är fortfarande en förutsättning för mänskligt liv. Kanske föds respekt för naturen med ökad kunskap om densamma. I linje med detta, utspelas *Händelser vid vattens* natur- och kulturkonflikt främst på ett mer materiellt plan. Naturen, i egenskap av sig själv, står hotad av en otyglad civilisation som breder ut sig allt mer.

Med detta inte sagt att *Händelser vid vatten* helt saknar ett symboliskt betraktande av naturen. Detta sker dock i regel genom de karaktärer som befolkar romanen, inte ur en berättarrösts perspektiv. Exempelvis Barbro ser naturens inneboende värde förstöras av människan. Dock vill jag egentligen inte påstå att just detta är ett i grunden vidskepligt betraktande, utan främst snarare ett kunskapsbaserat, utifrån den naturvetenskapliga kunskap som finns om människans förstörelse av naturen. Ett rent symboliskt betraktande av naturen, som inte har något med verkligheten att göra, finns dock också representerat. Exempelvis när Johan renar sig både fysiskt och symboliskt i störtregnet, eller när kollektivet romantiserar naturen och fattiga människor som anses stå närmare naturen, eller i synen på kvinnor som djurlika och naturliga.

Tropen pollution är i sig en intressant indikator för inom vilken dimension den ideologiska konflikten mellan natur och kultur utspelar sig och huruvida konflikten är moralisk och symbolisk eller mer empiriskt grundad och kunskapsbetonad. I *Händelser vid vatten* finns tropen pollution som den ”nedsmutsade” och förgiftade naturen, vilken inte går att finna som en klar föreställning i *Gösta Berlings saga*. Detta har ju sin

naturliga förklaring i att miljöförstöring av denna dignitet inte fanns på Lagerlöfs tid. Främst finns pollution representerat i *Händelser vid vatten* som materia som blandas eller hamnar på fel ställen, eller när civilisationen gör övergrepp på naturen, vilket inte finns representerat i *Gösta Berlings saga*. Pollution finns även representerat som en organisk nedsmutsning av det mänskliga, varpå människor uttrycker äckel inför det organiska. Även detta är ett uttryck i för en symbolisk och inte verklighetsbaserad föreställning om naturen i *Händelser vid vatten*, vilket till viss del även finns representerat i *Gösta Berlings saga*, när naturen framställs som ”dålig” på grund av sin vildhet. Men där denna föreställning om pollution i *Händelser vid vatten* förmodligen har sin förklaring i den allt större alienering från naturen som skett för den moderna västerländska människan i den sterila tid vi lever i, så handlar pollution i *Gösta Berlings saga* snarare om moraliskt förfall. Naturen är där det vilda som läcker över och förgriper sig på kulturella, religiösa ”heliga” värden.

Med nödvändighet värderas således samma företeelser olika, då olika världsbilder styr. Samma idéer får olika ideologiska funktioner i olika tider. Som Eagleton menar är det kontexten som avgör den ideologiska funktionen. Samma idéer återkommer ofta i båda romanerna, men formade av sin tid. Sannolikt innehar då inte t.ex. föreställningen om pastoralen samma betydelse när 100 år har passerat, utan innehar olika ideologisk betydelse. Samma trop öppnar istället för olika tolkningar beroende på i vilken kontext den uppträder. Pastoralen som ett livsstilsideal att sträva mot finns i båda böckerna. Pastoralen som idealrum ser också likadan ut i båda ideologiska kontexterna. Som ideologisk artefakt har de samma innehåll; ångar, gärdesgårdar, vajande gräs, betande får och sol. Ändå ger den uttryck för olika symboliska narrativ när man speglar den i sin kontext. I *Gösta Berlings saga* läser vi pastoralen som en ljusets triumf, en seger över (den onda och mörka) naturen. Men i *Händelser vid vatten* antar samma innehåll ett symboliskt narrativ med nästan helt motsatt betydelse, då det här snarare läses som ett förverkligande av drömmen om steget ”tillbaka till naturen” i en värld där civilisationen är allestädes närvarande. I *Händelser vid vatten* återkommer pastoralen som en ouppnåelig dröm, främst för kollektivet, som kämpar i en modern tid för att återskapa en förmodern, rural idyll med alla till buds stående medel. Pastoralen reduceras till en iscensättning, det är nästan som om kollektivet simulerar sin pastoral livsstil. Med pastischer upprättas en naturnära hyperrealitet. Det är alltså samma idé som återkommer i olika kontexter och därför används på olika sätt.

Vildmarken, som ren och frigörande (den romantiska vildmarken) återfinns i båda böckerna. I *Gösta Berlings saga* finns denna representerad i resonemanget om kulturen som förkonstlande den från början naturliga och äkta människan, t.ex. i episoden om Marianne Sinclair och isögonen eller i episoden om vallpojken som blev förstörd av kriget. Den fascinerande ”frisläppta” naturen med magiska, och ibland erotiskt utmanande skogsväsen kan också sägas ingå i den romantiska vildmarken. I *Händelser vid vatten* finns den romantiska och frigörande naturen representerad bland annat i avsnittet där Johan renar sig fysiskt och symboliskt i ett kallt skyfall. Även kollektivets ideologi är delvis utgående från naturen i allmänhet som frigörande. Den romantiska, frigörande naturen framstår här som ideal och motpol till det konstlade västerländska samhället, och här följer ibland en romantisering av ansett ”naturliga” grupper av människor såsom kvinnor, ursprungsbefolkningar och bondefolk. I *Händelser vid vatten* problematiseras denna romantisering. Med detta åskådliggörs hur både natur- och kulturbegreppet är av sådan art att de gärna beblandar sig med andra begrepp som inte

alls i sig själva besitter några självklara beröringspunkter med natur- och kulturbegreppet. Inte sällan har exempelvis kvinnor och ursprungsbefolkningar kopplats till naturen genom kulturhistorien, medan västvärlden och manlighet kopplats till kulturen. Ideologin ordnar omgivningen i polariserade dikotomier, relaterar dessa till varandra, och underkastar dem en hierarkisk ordning. Med detta synliggörs hur ideologin fungerar; ett strukturerande av ordning, som Eagleton skriver, varigenom vi konstruerar vår identitet som individer, våra handlingar, och vår relation till världen.

Det finns alltså två stora principer i värderingen av natur och kultur. En där man värderar naturen högre och en där man värderar kulturen högre. Som visats kan användningen av begreppet natur ses som något antropocentriskt då det implicerar en dualism som egentligen är en mänsklig och språklig konstruktion. Och å andra sidan följer att om man inte skiljer ut något överhuvudtaget så finns det inget att rikta in politiska insatser på. Det verkar som att vår syn på naturen alltid måste vara antropocentrisk, vilket ju kommer som en nödvändighet, då vi ju faktiskt är människor, och i en bemärkelse inte *kan* betrakta något förutom ur ett människoperspektiv. Dock är det nödvändigt att ifrågasätta det som verkar självklart. På samma sätt som det allmänt är oundvikligt att ingå i en ideologi (eller flera) men det är viktigt att ifrågasätta denna.

7.4 Konklusioner

Frågeställningarna i denna uppsats är av en sådan typ att de inte helt enkelt låter sig besvaras på några få rader och var för sig. För en mer fullständig och rättvisande redogörelse måste jag därför hänvisa tillbaka till analysen. Detta är ändå ett försök att för överskådlighetens skull kortfattat besvara frågeställningarna var för sig och komprimerat delge de slutsatser jag funnit ur analysen:

- Hur uttrycks relationen mellan natur och kultur i den litterära gestaltningen?
Min slutsats blir att relationen mellan natur och kultur uttrycks på många olika sätt. Framförallt kan man säga att det generellt i *Gösta Berlings saga* är en ojämn relation i det att det kulturella oftast värderas högre. Detta uttrycks genom att det kristna fördömandet av naturen och synsättet på den som ond dominerar. Men det finns ändå djupekologiska inslag av den typ som Odenbring talar om, och som uttrycks genom olika karaktärers respekt inför naturen eller där naturen får en egen röst. I *Händelser vid vatten* är det ett mer förnuftsmässigt betraktande av naturen, och relationen mellan natur och kultur utfaller främst till naturens fördel. Detta uttrycks då genom karaktärers rädsla för miljöförstöring och genom en romantisering av naturen och det naturliga. Det finns dock exempel på ett mer symboliskt betraktande av naturen. Inget utav verken är således helt ensidigt ur denna aspekt.

- Vilka idéer om omgivningen och miljön uttrycks i verken?
De mest tydligt uttryckta idéerna om naturen är idén om pastoralen och idén om vildmarken. Pastoralen som idé återkommer i båda verken och innehar samma idéinnehåll. I *Gösta Berlings saga* uppstår pastoralen som en belöning för människornas flit, ett tämjande av naturen och ett sätt att forma den efter antropocentriska mått. I *Händelser vid vatten* figurerar pastoralen som ett imaginärt ideal, en nostalgisk frizon för en mer genuin livsstil i ett mer artificiellt informationssamhälle. Vildmarken som idé

innefattar två betydelser, dels vildmarken som befriande, vilket är en idé som återkommer i båda böckerna, och dels vildmarken som ond och skrämmande, som dock inte finns representerad i *Händelser vid vatten*. Rent allmänt kan man även säga att det finns dels en idé om naturen som hotad (av miljöförstöringar exempelvis) som finns i *Händelser vid vatten* och dels en idé om naturen som ett hot mot människan som finns representerad i *Gösta Berlings saga*. Dessa idéer har synliggjorts med hjälp av tropen pollution.

- Hur kan dessa föreställningar kopplas till ideologiska strömningar i den historiska och samhällsliga kontexten?

Relationen mellan natur och kultur är ideologisk och därmed kontextbunden. Det faktum att relationen mellan natur och kultur i mycket ser olika ut i böckerna kan förklaras med deras olika kontexter. *Gösta Berlings saga* skrevs i en tid då med Webers ord naturen fortfarande inte blivit helt avförtrollad, och då vidskeplighet och religiositet fortfarande till viss del styrde samhället. Då kunde naturen fortfarande framstå som ett främmande hot, och därmed värderades oftast kulturen högre. *Händelser vid vatten* skrevs i en postmodern tid då naturen främst betraktas objektivt, och om den inte gör det så är det troligen snarare ett nostalgiskt och romantiserande betraktande. Informationsåldern har dock förändrat uppfattningen av naturen i grunden och förvandlat den till en artefakt, vilket gör det än lättare att romantisera den.

De idéer som uttrycks är också kontextbundna och därmed kommer idéerna att få olika betydelser i olika kontexter. Jag har visat att pastoralen inte längre bär på samma betydelse. Även idén om vildmarken är förändrad. Idén om vildmarken som frigörande finns i båda verken, men idén om en ond, skrämmande och övernaturlig vildmark finns inte i Ekmans verk vilket även det kan förklaras med den nya, avförtrollade och postmoderna kontexten.

8. Sammanfattning

Denna uppsats är skriven med utgångspunkt i ekokritiken, inom vilken man studerar hur människans relation till sin omgivning gestaltas inom kulturella uttryck. Man vill visa på de kulturella föreställningar som lett till den omfattande miljöförstörelse vi har idag. Jag utgår från att dessa föreställningar är ideologiskt bundna och är intresserad av hur de har förändrats över tid. Därför undersöker jag två romaner från olika tidsperioder, *Gösta Berlings saga* av Selma Lagerlöf som utkom 1891 och *Händelser vid vatten* av Kerstin Ekman som utkom år 1993. För att undersöka denna problemställning utvecklade jag följande tre frågeställningar:

- Hur uttrycks relationen mellan natur och kultur i den litterära gestaltningen?
- Vilka idéer om omgivningen och miljön uttrycks i verken?
- Hur kan dessa föreställningar kopplas till ideologiska strömningar i den historiska och samhällsliga kontexten?

För att finna svar på dessa frågeställningar har jag främst utgått från ekokritiken, där jag använder mig av Greg Garrard och hans teori om troper som återkommande, ideologiskt laddade motiv, men också i mycket av Kate Sopers studie som behandlar bland annat naturens ideologiska funktion inom olika kontexter. I teorin förklarar jag även min

användning av ideologi, som utgår från Terry Eagletons förståelse av ideologi som något som framstår som självklart, men som dock är kontextbundet och utgör de idéer, värden och känslor genom vilka människor upplever världen vid olika tidpunkter. Jag presenterar även kortfattat några samhällsvetenskapliga teorier, såsom Webers teori om det moderna samhället och dess byråkratisering och avförtrollning, ett kort avsnitt ur Manuel Castells trilogi där han tecknar en utveckling där naturen står i olika förhållanden till människan, och några postmoderna teoretikers tankar, däribland François Lyotards tankar om ”de stora berättelsernas slut”, Jean Baudrillards tankar om en hyperrealitet och Fredric Jamesons tankar om pastischer. Dessa teoretiker skisserar tillsammans en historisk utveckling från förmodernitet till postmodernitet som jag använder mig av när jag kontextualiserar mina verk.

Jag har använt mig av kritisk ideologianalys som metod för att analysera materialet. Analysen utfördes i tre delar, som dock i praktiken är sammanvävda och inte separata, då analysförfarandet är inspirerat av den hermeneutiska cirkeln där delarna förstås utifrån helheten och tvärtom. Jag närläser texten, urskiljer ideologiska dimensioner och relaterar dessa till kontexten.

Analysen är upplagd så att jag först analyserar *Gösta Berlings saga*, sedan *Händelser vid vatten* och slutligen gör en jämförelse av de båda verken som synliggör de tidsligt och ideologiskt bundna sätten att betrakta naturen som framkommer. Analys och resultatavsnitt kan här sägas vara sammanblandade. Avslutningsvis ger jag dock för överskådlighetens skull en komprimerad presentation av de resultat jag funnit ur analysen. Analysen visade på:

Natur och kultur är arbiträra och paradoxala begrepp. I *Gösta Berlings saga* dominerar en antropocentrisk och religiöst orienterad föreställning om naturen. Med Webers ord så har naturen inte ännu blivit helt avförtrollad. I *Händelser vid vatten* dominerar istället en förnuftsstyrd syn på naturen. Detta har jag förklarat med verkens kontext, där *Gösta Berlings saga* skrevs i en tid av tidig modernitet, och *Händelser vid vatten* skrevs i en tid som kort sagt gått igenom en modernitet (där inte längre vidskeplighet råder och där naturen blivit avförtrollad) och vidare in i en postmodernitet och informationsålder där naturen blivit allt avlägsnare för människan. Kontexten laddar naturbegrepp med olika innebörder. Troperna vildmark, pastoral och pollution visar hur idéer om natur och kultur kommit att skiftas och utvecklas under det senaste århundradet.

I båda böckerna står dock icke tidstypiska motrörelser att finna; en djupekologisk ansats finns i *Gösta Berlings saga*, och ett symboliskt betraktande av naturen finns i *Händelser vid vatten*.

9. Källförteckning

- Allison, Jonathan (2003). Patrick Cavanagh and antipastoral. Ingår i Campbell, Matthew, red. *The Cambridge Companion to Contemporary Irish Poetry*. Cambridge: University press.
- Barry, Peter (2002). *Beginning theory – An introduction to literary and cultural theory*. 2.uppl. St Ives plc: Clays Ltd.
- Bergström, Lennart & Boréus, Kristina (2005). *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*. 2.uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Bate, Jonathan (1995). *Romantic Ecology: Wordsworth and the environmental Tradition*. London: Routledge.
- Bate, Jonathan (2002). *The song of the earth*. Cambridge: Harvard University Press.
- Castells, Manuel, (2001). *Informationsåldern, ekonomi, samhälle och kultur*. Band 1: Nätverkssamhällets framväxt. 2 rev. uppl. Övers.: Gunnar Sandin. Göteborg: Daidalos.
- de los Reyes, Paulina & Mulinari, Diana (2005). *Intersektionalitet. Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber.
- Eagleton, Terry (2007). *Ideology: an introduction*. New York: Verso.
- Eagleton, Terry. (1978). *Marxism och litteratur*. Stockholm: Ronzo Boktryckeri AB.
- Ekman, Kerstin (1994). *Händelser vid vatten*. Smedjebacken: Smegraf.
- Ensslin, Astrid (2005). Women in Wasteland – Gendered Deserts in T. S. Eliot and Shelley Jackson *Journal of Gender Studies*. vol. 14, nr. 3. s. 205-216.
- FN:s klimatpanel 2007: Syntesrapport, Sammanfattning för beslutsfattare, Fjärde utvärderingsrapporten från Intergovernmental Panel on Climate Change <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/620-5763-3.pdf> [2008-03-20]
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (1979). *Den kultiverade människan*. Lund: LiberLäromedel.
- Furuland, Lars (1997). Litteratur och samhälle. Om litteratursociologin och dess forskningsfält. Ingår i Furuland, Lars & Svedjedal, Johan, red. (1997). *Litteratursociologi. Texter om litteratur och samhälle*. Lund: Studentlitteratur.
- Garrard, Greg (2004). *Ecocriticism*. London: Routledge.
- Giddens, Anthony (2003). *Sociologi*. 3. omarb. Uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Gifford, Terry (1999). *Pastoral*. London: Routledge.

- Glotfelty, Cheryll (1996). Introduction: Literary studies in an age of environmental crisis. Ingår i Fromm, Harold & Glotfelty, Cheryll, red. *The ecocriticism reader: Landmarks in literary ecology*. Athens: University of Georgia Press.
- Hansson, Petra (2007). Förortens färger – natur och kultur i Johannes Anyurus ”Det är bara Gudarna som är nya”. Ingår i Schulz, Sven Lars, red. *Ekokritik: naturen i litteraturen: en antologi*. Uppsala: CEMUS.
- Höglund, Lars (2000). *Biblioteks- och informationsvetenskap som studie- och forskningsområde*. <http://www.hb.se/bhs/personal/larshoglund/lh-ht00.doc> [2008-03-05]
- Högskolan i Borås, (2006) Information om utbildningen. http://www.hb.se/bhs//Master/Info_utbildninght2006.pdf [2008-03-18]
- Johansson, Lars-Göran (2003). Introduktion till vetenskapsteorin. Andra upplagan. Thales: Stockholm.
- Karlsson, Fredrik (2007). Förlusten av en yta – ekokritisk analys av Harry Martinssons ”Sången om Doris och Mima”. Ingår i Schulz, Sven Lars, red. *Ekokritik: naturen i litteraturen: en antologi*. Uppsala: CEMUS.
- Kircher, Cassandra (1998). Rethinking dichotomies in Terry Tempest Williams’s Refuge. Ingår i Gaard, Greta & Murphy, Patrick D., red. *Ecofeminist Literary Criticism: Theory, interpretation, pedagogy*. USA: University of Illinois.
- Kiser, Lisa (2001). Chaucer and the politics of nature. Ingår i Armbruster, Karla & Wallace R. Kathleen, red. *Beyond nature writing: Expanding the boundaries of ecocriticism*. USA: The university press of Virginia.
- Källholm, Annika (2001). Poetisk täthet armerad med verklighetssoff – möte med Niklas Törnlund och hans lyrik. Ingår i Schulz, Sven Lars, red. *Ekokritik: naturen i litteraturen: en antologi*. Uppsala : CEMUS.
- Lagerlöf, Selma [1891] (2007) *Gösta Berlings saga*. [översedd] uppl. Viborg: Bonnierpocket.
- Nelson, Barney (2000). *The wild and the domestic: Animal representation, ecocriticism and western american literature*. Reno: University of Nevada Press.
- Odenbring, Anne (2001) Det ekologiska samvetet i D.H. Lawrences författarskap. Ingår i Schulz, Sven Lars, red. *Ekokritik: naturen i litteraturen: en antologi*. Uppsala: CEMUS.
- Sandgren, Håkan (2002). Lyssna till jordens sång. Ekokritiska och ekofeministiska ståndpunkter i den litteraturteoretiska diskussionen. *Tidskrift för litteraturvetenskap*, nr. 2, s. 3-17.
- Schulz, Sven Lars (2007) Att läsa för en hållbar värld: en introduktion till ekokritik.

Ingår i Schulz, Sven Lars, red. *Ekokritik: naturen i litteraturen: en antologi*. Uppsala: CEMUS.

Soper, Kate (1995) *What is nature?* Bodmin: Blackwell Publishers Ltd.

Stenmark, Mikael (2000). *Miljöetik och miljövard*. Lund: Studentlitteratur.

Storey, John (1997). *An introduction to cultural theory and popular culture*. Essex: Prentice hall.

Svedjedal, Johan (1997). Det litteratursociologiska perspektivet. Om en forskningstradition och dess grundantaganden. Ingår i Furuland, Lars & Svedjedal, Johan, red. (1997). *Litteratursociologi. Texter om litteratur och samhälle*. Lund: Studentlitteratur.

Österbergh, Roberg (2007). Sammanvävt med tillvarons grundstruktur: risksamhället som ontologisk de/stabilisering i Don DeLillos "Vitt brus". Ingår i Schulz, Sven Lars, red. *Ekokritik: naturen i litteraturen: en antologi*. Uppsala: CEMUS.